

Propunere strategică pentru un management integrat și performant al valorilor de patrimoniu cultural și natural

elaborat de:

dr. Kovács Zsolt, dr. Markó Bálint, dr. Molnár-Kovács Zsolt, dr. Szabó Árpád
Töhötöm, dr. Kádár Magor

FUMC – KMEI

2016

Conținut

1. Introducere	4
1.1. Caracterizarea zonei	4
1.2. Comunele zonei	6
1.2.1. Crasna	6
1.2.2. Boghiș	6
1.2.3. Nușfalău	6
1.2.4. Ip	7
1.2.5. Marca	7
1.2.6. Halmășd	7
1.2.7. Plopiș.....	7
1.2.8. Valcău de Jos	8
1.3. Arii protejate	8
1.3.1. Pădurea Lapiș.....	8
1.3.2. Mlaștina de la Iaz	9
1.3.3. Muntele Șes.....	9
2. Ocrotirea și promovarea valorilor culturale intangibile.....	11
2.1. Valori culturale	11
2.2. Relații interetnice și problemele comunităților de rromi	14
2.2.1. Comunitățile de rromi	14
2.3. Tehnici de management tradițional al peisajului, practici economice	18
3. Ocrotirea și promovarea valorilor culturale materiale	22
3.1. Patrimoniul arheologic	22
3.2. Patrimoniul construit	40
3.3. Patrimoniul etnografic	46
4. Ocrotirea și promovarea valorilor naturale	48
4.1. Patrimoniul natural al regiunii	48
4.1.1. Aspecte generale	48
4.1.2. Specii și habitate relevante din punctul de vedere al ocrotirii naturii	50

4.2. Arii noi propuse spre protecție locală	54
4.2.1. Zona Lacului Vârșoț	54
4.2.2. Pășunile cu arbori bătrâni de la Huseni.....	55
4.2.3. Pășunile cu arbori bătrâni de la Nușfalău.....	56
4.2.4. Pășunile cu arbori bătrâni de la Cosniciu.....	56
5. Promovarea și managementul integrat al valorilor culturale și naturale	57
5.1. Propuneri pentru valorificarea patrimoniului etnografic	57
5.1.1. Muzeu și colecții locale.....	57
5.1.2. Ansambluri de pivnițe.....	57
5.1.3. Tehnici de management tradițional al peisajului	58
5.1.4. Festivaluri, evenimente folcloristice locale.....	58
5.2. Propuneri pentru protejarea și valorificarea patrimoniului arheologic	59
5.3. Propuneri pentru protejarea și valorificarea patrimoniului arhitectural.....	61
5.4. Propuneri pentru protejarea și valorificarea patrimoniului natural	63
5.5. Propunere pentru dezvoltarea tipurilor de turism.....	65
5.5.1. Turismul cultural și turismul de patrimoniu.....	65
5.5.2. Turismul legat de evenimente	66
5.5.3. Turismul rural	67
5.5.4. Gastroturismul.....	68
5.5.5. Turismul natural.....	69
5.5.6. Turismul medical și cel curativ	70
6. Plan de promovare prin diferite instrumente și canale de popularizare.....	72
7. Perspective și activități recomandate pentru crearea și consolidarea brandului	81
Bibliografie	83

1. Introducere

Federația Universitară Maghiară din Cluj-Napoca (FUMC) a inițiat, în anul 2015, un proiect de promovare a patrimoniului cultural și natural al regiunii sud-vestice a județului Sălaj, o zonă cu multe valori culturale și cu o vastă biodiversitate. Această regiune este una dintre cele mai interesante zone din România datorită caracterului multiethnic, multireligios, existenței monumentelor istorice în aproape fiecare sat, dar și biodiversității datorată persistenței tehnicilor de management tradițional al peisajului.

Titlul proiectului: *Cultură și natură în Transilvania: trecut și viitor*, PA16/RO12-SGS10.

Schema de granturi: *Conservarea și revitalizarea patrimoniului cultural și natural*, PA16/RO12, finanțată prin Grant SEE.

Parteneri: Muzeul Universității din Bergen (*Universitetsmuseet i Bergen, Norvegia*), Asociația Nordică de Film Antropologic (*Norsk Antropologisk Film Forening, Norvegia*).

1.1. Caracterizarea zonei

Zona țintă a proiectului este situată în Transilvania, în partea vestică a județului Sălaj. Regiunea cuprinde 8 comune, care au în componență 32 de sate și are o suprafață de 46.087 hectare ce reprezintă 11.9% din teritoriul județului Sălaj. Din punct de vedere geografic județul Sălaj este situat între Munții Apuseni și partea nordică a Carpaților Orientali numită și Platforma Someșeană. Acest lucru face ca relieful județului să fie predominant deluros.

Zona de munte a județului este alcătuită din două ramificații ale Munților Apuseni, Munții Plopișului și Meseșului, care ocupă o suprafață restrânsă. Cele mai mari altitudini din județ sunt Vârful Măgura (915 m), din Munții Plopiș, și Vârful Măgura Priei (997 m), din Munții Meseș. Râul Crasna străbate partea estică a zonei, iar râul Barcău, care izvorăște din Munții Plopiș, străbate zona în direcția nord și nord-vest.

Arealul poate fi împărțit în șase unități majore de relief: în partea nordică se află Dealurile Vulturului, în partea estică Depresiunea Șimleului și Piemontul Șimleului, iar în partea centrală sunt situate Colinele Halmășdului și Depresiunea Barcăului. În regiune pot fi regăsite 13 tipuri de habitate (CORINE Land Cover 2000), dintre care, în cel mai mare procent, apar terenuri arabile neirigate (27,43%), păduri de foioase (25,35%) și pășuni (16,63%).

Județul Sălaj este influențat, din punct de vedere climatic, de masele de aer din vest, încadrându-se în spectrul de climă temperat continentală moderată. Circulația maselor de aer și relieful creează diferențieri climatice între estul și vestul județului. Temperaturile medii anuale sunt între 8° C și 9°C, cu valori mai scăzute în zonele mai înalte ale munților Plopiș și Meseș, și mai ridicate în zonele joase ale văilor Barcăului și Crasnei. Precipitațiile medii anuale se diminuează de la vest spre est și dinspre zonele înalte spre zone mai joase. Mediile anuale de precipitație la nivel județean sunt între 600–800 l/m².

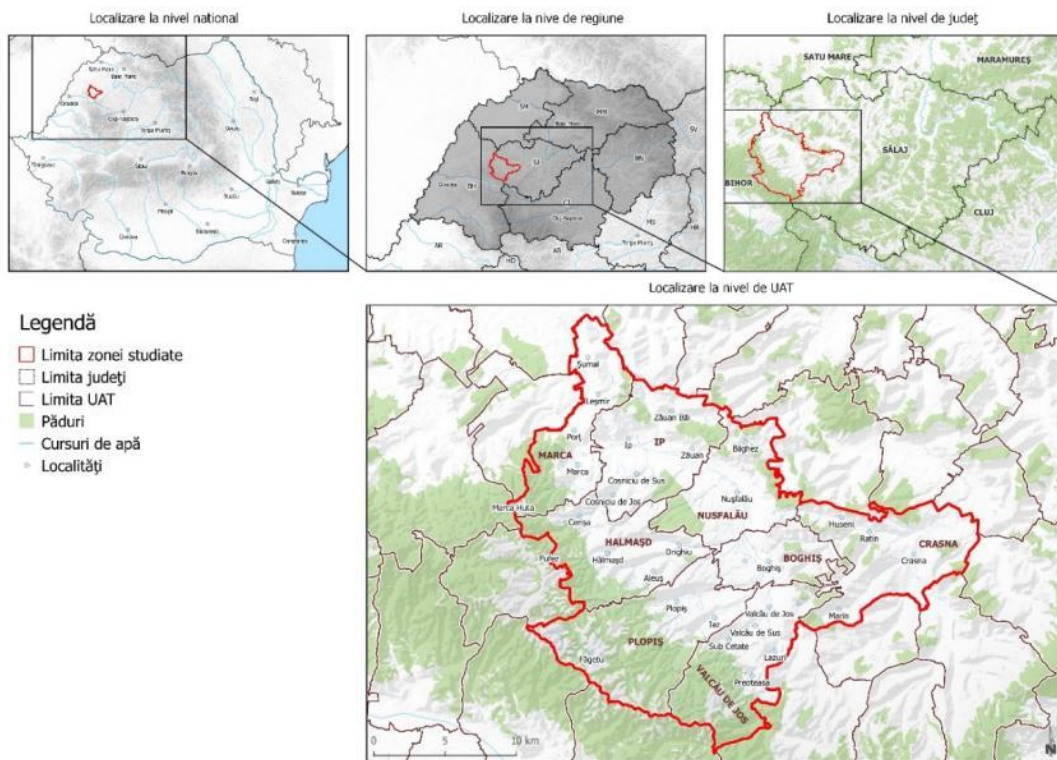

Fig. 1. Localizarea zonei.

1.2. Comunele zonei

1.2.1. Crasna

Comuna Crasna e situată pe partea estică a zonei, al cărei teritoriu administrativ se întinde pe o suprafață de 6716 hectare. Patru sate aparțin acestei comune: Crasna, Huseni, Marin și Ratin. Habitatele semnificative ale comunei sunt: terenurile arabile neirigate (35,66%), pășunile (22,29%), pădurile foioase (12,02%), construcțiile antropice discontinue (10,53%) și zone cultivate complexe (10,08%). Pe teritoriul comunei Crasna se află o parte din cel mai mare lac al județului Sălaj, lacul de acumulare Vârșolț. Lacul se întinde amonte într-un baraj artificial pe râul Crasna, care a fost construit între anii 1976–1979, pentru protecție împotriva inundațiilor. Lacul reprezintă 3.65% din suprafața comunei.

1.2.2. Boghiș

În direcția vestică de Crasna se află comuna Boghiș, care se întinde pe o suprafață de 3056 hectare și este cea mai mică comună din regiune având în componență doar două sate: Boghiș și Bozieș. Pe o jumătate a zonei, aproape în totalitate, se află terenuri arabile neirigate (44,44%), dar pot fi regăsite în număr mare și pășuni (20,45 %) și zone cultivate complexe (10,16 %).

1.2.3. Nușfalău

Comuna Nușfalău este învecinată în direcția nordică cu Boghiș și are o suprafață de 5183 hectare. Două sate intră în componența comunei: Nușfalău și Bilghez. Pe majoritatea suprafeței comunei se află: terenuri arabile neirigate (41,63%), păduri de foioase (22,97%) și pășuni (17,71%). Pe teritoriul administrativ al comunei Nușfalău este situată o parte din Rezervația Naturală Pădurea Lapiș.

1.2.4. Ip

Comuna Ip se află la nord-vest de Nusfalău și se întinde pe o suprafață de 5988 hectare, conținând cinci sate: Ip, Cosniciu de Jos, Cosniciu de Sus, Zăuan și Zăuan Băi. Zona este alcătuită în mare majoritate din: terenuri arabile neirigate (42,9%), pășuni (19,38%) și păduri de foioase (12,78%).

1.2.5. Marca

Pe partea nord-vestică a regiunii se află comuna Marca cu o suprafață de 4891 hectare. Cinci sate aparțin acestei comune: Marca, Marca-Huta, Leșmir, Porț și Șumal. Zona este alcătuită, în cea mai mare parte, din păduri de foioase (26,93%), aparținând Sitului Natura 2000 Muntele Șes (ROSCI0322), dar este și acoperită de pășuni (23,99 %) și de terenuri arabile neirigate (22,7%).

1.2.6. Halmășd

Halmășd se află la sud de comunele Ip și Marca, în partea vestică a regiunii. Suprafața comunei este de 6007 hectare, iar teritoriului administrativ îi aparțin cinci sate: Halmășd, Aleuș, Cerișa, Drighiu și Fufez. În partea vestică comunei se află o parte din Situl Natura 2000 Muntele Șes (ROSCI0322). Din suprafața zonei 27,88% sunt păduri de foioase, 23,99% pășuni și 22,7% sunt terenuri arabile neirigate.

1.2.7. Plopiș

În partea vestică a zonei se situează comuna Plopiș, cea mai mare comună cu o suprafață de 7991 hectare, căreia îi aparțin trei sate: Plopiș, Iaz și Făgetu. În partea vestică a comunei se află, de asemenea, Situl Natura 2000 Muntele Șes (ROSCI0322). 39% din teritoriu este acoperit de păduri de foioase, iar cealaltă parte este constituită din zone complex cultivate (23,8%).

1.2.8. Valcău de Jos

Comuna Valcău de Jos este situată în partea sudică a regiunii, și se întinde pe o suprafață de 6251 hectare. Acestea îi aparțin șase sate: Valcău de Jos, Valcău de Sus, Preoteasa, Ratovei, Lazuri și Sub Cetate. În partea sudică a comunei se află, de asemenea, Situl Natura 2000 Muntele Șes (ROSCI0322). Teritoriile zonei sunt reprezentate în mare majoritate de terenuri arabile neirigate (27,43%) și păduri de foioase (23,35%).

1.3. Arii protejate

În zonă se află două rezervații naturale, iar partea vestică a regiunii se suprapune cu Situl Natura 2000 Muntele Șes (ROSCI0322).

1.3.1. Pădurea Lapiș

Rezervația naturală Pădurea Lapiș este situată la limita vestică a județului Sălaj, pe teritoriul comunei Nușfalău și Ip, având o suprafață de 430,4 hectare. Din punct de vedere geografic, Pădurea Lapiș se întinde pe dealurile piemontane aflate în lunca râului Barcău. Flora pădurii Lapiș este alcătuită din arbori și arbuști cu specii ca: stejarul brumăriu (*Quercus pedunculiflora*), teiul pucios (*Tilia cordata*), gorunul (*Quercus petrea*), stejarul comun (*Quercus robur*), frasinul (*Fraxinus excelsior*), cerul (*Quercus cerris*), gârnița (*Quercus frainetto*), cireșul (*Prunus avium*), salcâmul alb (*Robinia pseudoacacia*), pinul negru (*Pinus nigra*), pinul de pădure (*Pinus sylvestris*), socul roșu (*Sambucus racemosa*) și socul negru (*Sambucus nigra*), alunul (*Corylus avellana*), lemnul câinelui (*Ligustrum vulgare*), sângerul (*Cornus sanguinea*), cornul (*Cornus mas*), clocotișul (*Staphylea pinata*), tulichina (*Daphne mezereum*), păducelul (*Crataegus monogyna*), porumbarul (*Prunus spinosa*), murul (*Rubus fruticosus*), măceșul (*Rosa canina*), afinul (*Vaccinium myrtillus*), zmeurul (*Rubus idaeus*). Fauna e reprezentată prin specii de păsări ca: pițigoii mare (*Parus major*), grangurul (*Oriolus oriolus*), fazanul (*Phasianus colchicus*), ciocănitoarea neagră (*Drycopus martius*), ciocănitoarea pestriță mică (*Dendrocopos minor*), ciocănitoarea de stejar (*Dendrocopos*

medius), florintele (*Carduelis chloris*), fâsa de pădure (*Anthus trivialis*), ciușul (*Otus scops*), pițigoiiul albastru (*Cyanistes caeruleus*), corbul (*Corvus corax*), presura galbenă (*Emberiza citrinella*), sfrânciocul roșiatic (*Lanius collurio*) sau șoimul rândunelelor (*Falco subbuteo*) și specii de mamifere ca: cerbul (*Cervus elaphus*), cerbul lopătar (*Dama dama*), căprioara (*Capreolus capreolus*), jderul de copac (*Martes martes*), hârciogul (*Cricetus cricetus*), vulpea (*Vulpes vulpes*), mistrețul (*Sus scrofa*) sau pisica sălbatică (*Felis silvestris*).

1.3.2. Mlaștina de la Iaz

Rezervația naturală Mlaștina de la Iaz este situată pe teritoriul comunei Plopiș, lângă satul Iaz și se întinde pe o suprafață de 10 hectare. Din punctul de vedere al florei, aici pot fi găsite cinci specii de *Sphagnum*: *Sphagnum nemoreum*, *Sphagnum magellanicum*, *Sphagnum amblyphyllum*, *Sphagnum recurvum* ssp. *angustifolium* și *Sphagnum subsecundum*. Fauna protejată de interes comunitar este reprezentată prin două specii listate în Anexa II, rădașca (*Lucanus cervus*) și buhaiul de baltă cu burtă galbenă (*Bombina variegata*), iar dintre păsări se remarcă speciile: barza albă (*Ciconia ciconia*), sfrânciocul roșiatic (*Lanius collurio*), codobatura albă (*Motacilla alba*), măcăleandru (*Erithacus rubecula*) și sticletele (*Carduelis carduelis*).

1.3.3. Muntele Șes

Situl Natura 2000 Muntele Șes (ROSCI0322) este situat pe teritoriul județelor Bihor, Cluj și Sălaj. În Sălaj Muntele Șes se află în partea nord-vestică a județului pe teritoriile comunelor Halmășd, Marca, Plopiș, Sâg și Valcău de Jos. Habitatul e reprezentat în cea mai mare parte de păduri de fag, de carpen și de stejar. Speciile de mamifere care figurează în Anexa II sunt: râsul (*Lynx lynx*), lupul (*Canis lupus*) și liliacul comun mare (*Myotis myotis*). Speciile de amfibieni și reptile care figurează în Anexa II sunt: buhaiul de baltă cu burtă galbenă (*Bombina variegata*) și tritonul cu creastă (*Triturus cristatus*).

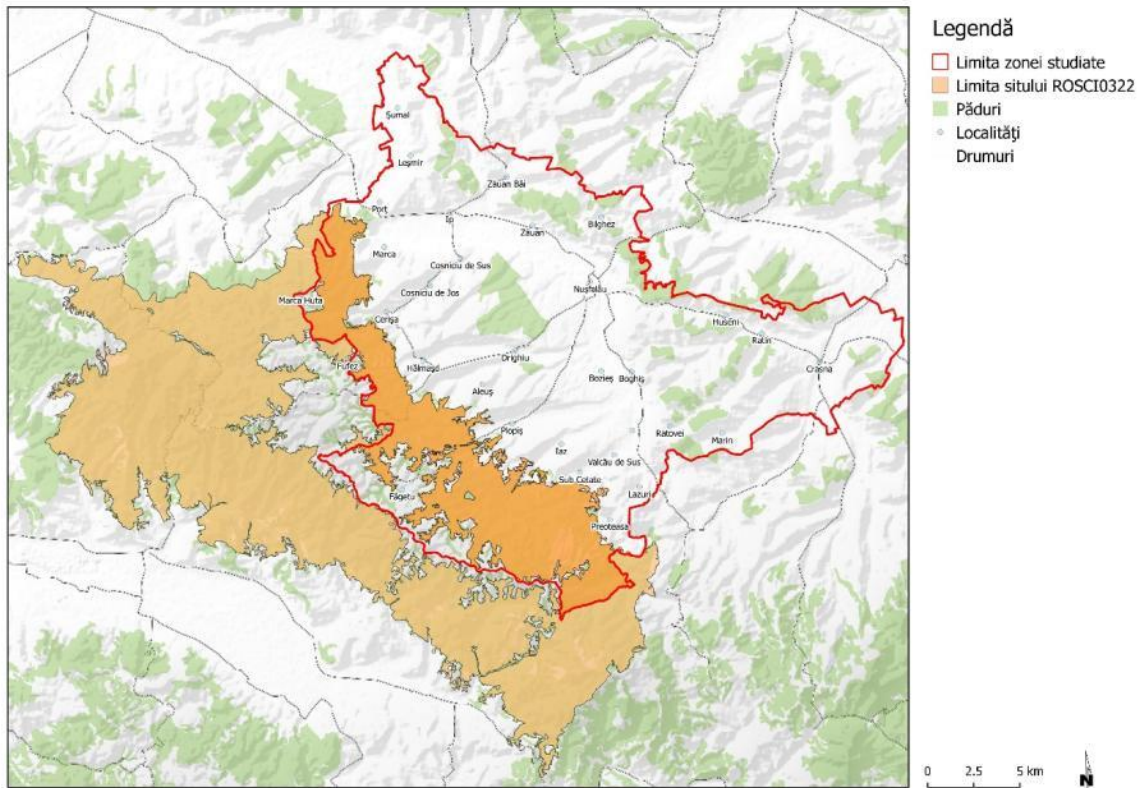

Fig. 2. Localizarea sitului Natura 2000 Muntele Șes (ROSCI0322).

2. Ocrotirea și promovarea valorilor culturale intangibile

2.1. Valori culturale

Patrimoniul material și spiritual al acestei regiuni poate fi considerat unic din mai multe puncte de vedere, fiind caracterizat în principal de îmbinarea tradiționalului cu modernitatea. Alături de această ambivalență zona este caracterizată și de diversitate etnică și religioasă. În regiune conviețuiesc români, maghiari, slovaci, rromi fiind adepți ai diferitelor confesiuni. Majoritatea locuitorilor români sunt de religie ortodoxă, dar există și numeroase comunități greco-catolice. Maghiarii sunt preponderent de religie reformată, locuind în zone considerate centrale în această regiune (Crasna și Nușfalău). Populația slovacă, stabilită în această zonă la sfârșitul secolului al XIX-lea pentru a participa la exploatarea forestieră, este de religie romano-catolică. În satele respective s-au format și câteva comunități neoprotestante. O parte dintre locuitorii de etnie rromă sunt de religie ortodoxă, alții fiind convertiți la neoprotestantism (baptiști sau penticostali).

Regiunea este caracterizată și de o diversitate a reliefului. Satele Preoteasa (cu locuitori români) și Făgetu (cu locuitori, în preponderență, slovaci) sunt așezate în zona montană, fiind localități izolate, formate din cătune. Din podgoria de la Leșmir coborâm spre zona de câmpie până unde se lărgeste Valea Barcăului. Diferența între zona deluroasă și de câmpie poate fi asociată aproximativ diferenței dintre localitățile de tip tradițional și cele modernizate. De exemplu, din punctul de vedere al dezvoltării economiei, putem observa o preponderență a zonelor deluroase pentru modalitățile tradiționale definite de munca manuală sau cu animale (poate fi observată prezența numeroasă a căruțelor, cailor și vitelor ca modalitate de tracțiune), în timp ce regiunile de câmpie sunt caracterizate de munca mecanizată (pot fi observate numeroase utilaje agricole de mai multe tipuri). Totuși, nu putem afirma că regiunea montană a rămas în totalitate tradițională, la fel cum nu putem susține că zona de câmpie este complet

modernizată. În localitățile montane sau din zonele de deal putem observa, cel mai ușor, casele noi, construite de localnicii care investesc veniturile câștigate, de cele mai multe ori, în urma muncii în străinătate. De exemplu mulți localnici, mai ales tineri din Făgetu lucrează fie în țara-mamă, fie în alte țări străine.

Imaginea localităților, tradiționale sau modernizate, este definită și de drumurile care le traversează, majoritatea fiind asfaltate. Regiunea este străbătută de mai multe rute importante. Două dintre comunele cele mai importante se situează la interferența acestor drumuri, astfel Nușfalău se află la intersecția a mai multor drumuri: drumul dintre Șimleu Silvaniei și Aleșd, respectiv drumul care pornește de la Nușfalău spre Marghita, drumul spre Boghiș (prin care se poate ajunge mai departe la Valcău de Jos) și un drum pavat care duce prin Huseni și Ratin la Crasna. La Crasna vânzarea diferitelor produse agricole are loc pe marginea șoselei principale. Efectul de modernizare exercitat de prezența drumurilor europene este vizibil. În localitățile străbătute de acestea întâlnim instituții de stat, educaționale și medicale, precum și întreprinderi industriale. La Nușfalău există o companie care are sute de angajați. Autostrada planificată va fi construită în apropierea comunei Marca, iar câmpul petrolier de la Suplacu de Barcău, a cărui exploatare oferă locuri de muncă populației masculine, se află foarte aproape de satele din nordul comunei.

În general, regiunea Sălajului este cunoscută în cadrul literaturii etnografice de specialitate ca o zonă în care se consumă vinul și se cântă cu mare plăcere. Cu toate că straturile arhaice ale culturii cântecelor populare nu se mai regăsesc în această regiune, cântatul a rămas un element organic al vieții comunității. Tezaurul local al cântecelor populare include astăzi cântece în stil nou și melodii folclorizate (provenite de exemplu din opere). În câteva localități maghiare se organizează în mod regulat tabere de dansuri populare și funcționează ansambluri de dansuri folclorice, elemente care pot să sprijine, într-un anumit fel, și „retradiționalizarea” regiunii. De asemenea, se cunosc și dansuri tradiționale, caracteristice, pe care localnicii încearcă să le conserve tocmai prin intermediul acestor activități. Dintre aceste dansuri,

ceardașul a fost cunoscut și în cadrul comunităților slovace, iar bătrânii își mai amintesc și de un dans fecioresc, dansat cu bastoane împodobite.

Datinile legate de marile momente ale vieții se numără printre tradițiile care au fost păstrate încă vii. Majoritatea marchează și participarea la viața bisericească a comunității. Botezul, nunta și înmormântarea se desfășoară în unele sate în mod tradițional, păstrând elemente ritualice ale evenimentului, pregătit în comun de către oamenii din localitate. Cu aceste ocazii, continuă să fie servite felurile tradiționale de mâncare. La Boghiș, cu ocazia nunților, încă se mai practică așa-numitul „*hérisz*“, cunoscut în literatura de specialitate și sub denumirea de „*kárlátó*“ (în traducere aproximativă: „cercetarea pagubei“), obicei care constă în vizitarea casei mirelui după ce a avut loc nunta.

Obiceiurile religioase de peste an s-au păstrat și acestea, de exemplu datina colindatului de Crăciun sau mersul cu *Plugușorul* au supraviețuit în cadrul mai multor comunități din regiune. La români se păstrează și *Sorcova*. De Crăciun, la Făgetu, tinerii din comunitatea slovacă vizitează casele din sat și prezintă scene legate de nașterea lui Iisus. De asemenea, tradițiile de Paști păstrează unele elemente neschimbate, printre care binecuvântarea mâncărurilor, procesiunea la hotarul satului cu ocazia Paștelui sau de Rusalii, precum și pelerinajele organizate cu prilejul zilelor sfinților protectori ai diferitelor biserici.

În ceea ce privește tradiția religioasă, un rol important îi revine unui centru religios din apropierea satului Nușfalău, care a fost construit, potrivit localnicilor, în urma unei inspirații divine în jurul unui izvor capabil să ofere vindecări miraculoase. Acest nou centru religios ecumenic și dedicat tuturor creștinilor a fost ridicat pe dealul numit Muntele Sfintei Treimi. Cu toate că centrul are legături puternice cu catolicismul, acesta încă nu a dobândit binecuvântarea bisericii catolice și legitimitatea sa rămâne îndoielnică, din mai multe puncte de vedere, chiar și în context local. Cu toate acestea, potrivit celor implicați în administrare, centrul religios reușește să atragă, cu ocazia întâlnirilor lunare, mii de credincioși care se folosesc de diferitele servicii oferite.

2.2. Relații interetnice și problemele comunităților de rromi

Relațiile interetnice din regiune – cu excepția unei perioade din timpul celui de-al doilea război mondial – sunt pașnice și se bazează pe respect reciproc atât la nivel cotidian, cât și la nivelul autorităților locale. În comunele cu populație semnificativă de maghiari primăriile și celelalte instituții de stat sunt practic bilingve. Maghiarii vorbesc limba oficială, dar sunt și multe persoane de etnie română, mai ales în generațiile mai în vârstă, care cunosc limba maghiară. Pozițiile de putere și cele social-economice sunt împărțite de membrii acestor comunități: primarilor comunelor care provin din aceste comunități le este aplicată regula parității (dacă primarul este român, viceprimarul este maghiar și invers). În procesul de patrimonializare participă ambele comunități etnice, completându-se cu comunitatea de slovaci. Influențele interetnice sunt des întâlnite în diferite segmente ale vieții cotidiene de la cuvinte preluate de la cealaltă comunitate până elemente de port popular și influențe culinare.

2.2.1. Comunitățile de rromi

În majoritatea satelor din regiune trăiesc comunități de rromi, iar la distribuirea pozițiilor politice și sociale locale acestea se află în situație defavorizată, respectiv sunt excluse și din procesele de patrimonializare. Acesta nu este un fenomen unic, în multe localități ale Transilvaniei se întâlnesc diverse versiuni și grade ale marginalizării rromilor. Ocupațiile tradiționale rromilor în comunitățile locale au fost cântatul (lăutari sau muzicanți) și văiugăritul (confeccionarea cărămizilor de argilă), dar astăzi aceste preocupări nu mai sunt solicitate. Muzicanții rromi sunt amintiți adesea în procesul de construire al memoriei locale la nivel comunicativ, atunci când oamenii vorbesc, de exemplu despre petrecerile de odinioară din vii sau parcurg fotografii vechi în procesul formal de patrimonializare, însă acestea nu-și găsesc loc în cadrul instituționalizat. Comunitățile rromilor sunt caracterizate, astăzi, de practici economice variate, de la activitatea de a culege diverse plante sau obiecte metalice și de la

muncile sezoniere locale sau în străinătate, până la achiziționarea nucilor pentru valorificare, respectiv traiul sprijinit pe alocațiile de la stat.

Situația favorabilă care se poate întâlni în cadrul relațiilor româno-maghiare este răsturnată în cazul comunităților de rromi care întâmpină prejudecăți și respingere atât din partea românilor cât și din partea maghiarilor sau a slovacilor: o femeie de etnie slovacă din Făgetu întrebată despre condițiile de trai din localitate a răspuns făcând referire la lipsa rromilor. Adică, în viziunea ei, în Făgetu se poate trăi bine pentru că nu sunt persoane de etnie romă. Această situație reflectă foarte bine relațiile dintre rromi și cei de altă etnie, mai ales că întrebarea formulată era una generală și nu se refera neapărat la această latură a vieții locale. Populația de etnie romă este identificată în fiecare comună, iar această prezență este mai semnificativă în unele sate. Comune cu populație de etnie romă peste 10%: Nușfalău – 16,56%, Halmășd – 15,09%, Ip – 11,43%, Valcău de Jos – 14,7%, Boghiș – 22,98%. Satele cu cele mai însemnate comunități de rromi / cartiere de rromi sunt: Nușfalău, Crasna, Huseni, Halmășd, Cerișa, Ip, Valcău de Sus și Boghiș.

În aceste comune comunitățile de rromi trăiesc de obicei în cartiere separate, segregarea teritorială fiind caracteristică aproape în fiecare sat. În aceste segregate teritoriale condițiile de trai sunt, de foarte multe ori, vitrege. În unele comunități (Halmășd, Cerișa) chiar și accesul la apă potabilă reprezintă o problemă majoră. Cei din Cerișa își aduc apa de la o distanță foarte mare, iar cei de la Halmășd și-au făcut cu propriile resurse o conductă, aducându-și apa din pădurea apropiată, dar au numai un robinet comun în cartier.

Viața politică

Participarea rromilor în viața politică locală este împiedicată din diferite motive: comunitățile de rromi nu sunt respectate de către celelalte etnii, se împiedică de respingere și/sau nepăsare. Aceste comunități sunt de foarte multe ori împărțite, mobilizarea politică nefiind posibilă din cauza acestei împărțiri. Grupuri de interes, grupuri religioase contribuie la această împărțire, iar dacă o persoană de etnie romă în consiliile locale (cum este cazul de exemplu în

Nușfalău sau Boghiș), fiind singură, nu are mijloacele politice necesare de a iniția măsuri în favoarea propriei comunități.

Tabel 1. Compoziția populației zonei conform apartenenței etnice pe baza recensământul din 2011.

Comuna	Număr locuitori/ ponderea procentuală	Români	Maghiari	Rromi	Slovaci	Altele
Nușfalău	3600	442	2494	596	13	55
	%	12,28	69,28	16,56	0,36	1,53
Crasna	6485	1602	4103	561	-	219
	%	24,7	63,27	8,65	-	3,38
Halmășd	2393	1904	7	361	30	91
	%	79,57	0,29	15,09	1,25	3,8
Ip	3648	1348	1716	417	91	76
	%	36,95	47,04	11,43	2,49	2,08
Marca	2542	1925	350	167	49	51
	%	75,73	13,77	6,57	1,93	2,01
Plopiș	2405	1417	-	159	770	59
	%	58,92	-	6,61	32,02	2,45
Valcău de Jos	2851	2281	82	419	-	69
	%	80,01	2,88	14,7	-	2,42
Boghiș	1858	129	1282	427	-	20
	%	6,94	69	22,98	-	1,08
TOTAL	25782	11048	10034	3107	953	640
	%	42,85	38,92	12,05	3,7	2,48

Viața economică

Comunitățile de rromi din zonă trăiau din serviciile oferite gospodăriilor indivizilor de altă etnie. Astfel văiugile care pot fi întâlnite și astăzi în casele din zonă au fost fabricate de membrii acestei comunități. Erau vestite și formațiile de muzicanți rromi care jucau un rol important în folclorul zonei, mai ales în cazul satelor cu podgorii și pivnițe. Comunitățile de rromi aplicau și diferite alte metode de supraviețuire, foloseau mediul înconjurător în mod diversificat, culegeau fructe, făceau mături etc. O importantă practică era de a se duce ca zilieri prin gospodăriile nerromilor, în unele cazuri aceste relații dezvoltându-se în relații de tip patron-client, cu trăsături caracteristice (ca și în cazul rromilor din Nușfalău, vezi Toma). Cu declinul agriculturii însă această practică a devenit și ea periclitată.

În timpul socialismului problema comunităților de rromi părea rezolvată: indivizii acestei comunități au fost integrați în sectorul agricol din zonă sau din țară (se duceau în podgoriile și la fermele din Banat) sau în sectorul industrial din zonă (de ex. fabrica de sticlă din Pădurea Neagră). Locurile acestea de muncă au dispărut treptat după colapsul socialismului, iar rromii s-au reorientat către migrația în străinătate. Posibilitățile sunt însă foarte limitate, venitul este sezonal, uneori – sau deseori – condițiile sunt precare, și se întâmplă ca grupuri plecate din țară să se întoarcă prin ajutorul autorităților locale.

O altă practică dezvoltată de către comunitățile de rromi este comerțul ambulant și comerțul cu nucă. În general comunitățile de rromi de pe valea Barcăului – dar nu numai din această zonă – se ocupă cu comerțul ambulant, cumpărarea și vânzarea nucilor. Ei pot fi văzuți pretutindeni în Transilvania cu mașinile lor umplute cu bunuri oferite în schimbul nucilor sau sacilor de nuci: rromii oferă ulei, zahăr sau veselă pentru nuci. Noul cod fiscal impune, însă, niște reguli care împiedică sau îngreunează practicarea acestui tip de comerț.

Viața culturală și patrimonializarea

Procesul de patrimonializare în zonă nu este unul foarte dezvoltat. Dar se poate spune, fără îndoială, că elementele culturii rromilor lipsesc cu desăvârșire din acest proces. Colecțiile

și muzeele locale nu reflectă prezența acestei comunități, iar dacă există planuri culturale nici acestea nu sunt bazate pe astfel de elemente. Memoria culturală locală este formată cu excluderea rromilor.

Programe speciale

Deși în România s-au demarat diferite programe care vizează îmbunătățirea condițiilor de trai ale comunităților de rromi, cei din zonă beneficiază de puțin sprijin. În comuna Nușfalău și în comuna Crasna au fost implementate programe speciale (de ex. bachtalo.ro), aceste programe sunt necunoscute în foarte multe comunități de rromi.

2.3. Tehnici de management tradițional al peisajului, practici economice

Elementele tradiționale legate de tehnicile de management s-au păstrat mai ales în zonele de munte: cositul fânului și alte activități legate de cultura fânului, păscutul de intensitate scăzută cu rotația turmelor, cultivarea diversă a micilor parcele mai ales de către gospodării familiale cu proprietăți funciare limitate, folosirea animalelor de tracțiune sunt tehnicile care au persistat mai ales până la colectivizarea din anii 1950-1960 și care au contribuit la sustenabilitatea economiei locale și au oferit o balanță în relația omului cu natura.

Funcționarea CAP-urilor (aici: Cooperativă Agricolă de Producție) a schimbat definitiv această relație și nu a favorizat supraviețuirea acestor tehnici: mecanizarea agriculturii, introducerea unor noi culturi și a unor tehnici noi de cultivare precum folosirea ierbicidelor și îngrășămintelor au contribuit deopotrivă la această schimbare. Amenajările de teren, amenajările hidrografice au contribuit și ele la aceste schimbări. Se poate spune că tehnicile care au existat timp de mai multe secole au fost date uitării și s-a schimbat radical și imaginea peisajului natural. În CAP-uri se pune accent pe cantitate și pe producția în masă, pe eficiența pe scară largă, iar sustenabilitatea era o noțiune aproape necunoscută. Conform literaturii de specialitate și unor lideri locali din acea vreme (președinți de CAP), se lucra sub presiunea directivelor de partid primite din centru, directive care nu luau în vedere condițiile locale.

Totuși, pentru a-și satisface nevoile, mai ales în anii 1980, după anunțarea politicii de achitare a datoriilor externe și a măsurilor de austeritate implementate, localnicii – la fel ca în celelalte zone rurale din România – au încercat să-și crească volumul de producție pentru propriile nevoi și, în acest sector de producție informală, unele tehnici au putut să supraviețuiască.

După decolectivizare aceste tehnici s-au reînnoit parțial: reprivatizarea fiind mai degrabă un proces politic, decât o acțiune bazată pe logica economiei, foștii proprietari au primit înapoi pământurile dar nu au primit capitalul necesar, mașinile necesare și nu s-a creat un context politic și economic favorabil practicării acestor tehnici și pentru supraviețuirea gospodăriilor familiale. Se poate spune că agricultura tradițională organizată pe parcele mici a fost și este în declin de la începutul anilor 1990 și că la început entuziasmul foștilor proprietari și/sau sentimentele morale caracteristice acestei categorii care a avut experiențe din vremea gospodăriilor locale a însemnat un capital pe care acest sector se putea baza. Dar cu timpul a devenit evident că micii gospodari nu primesc sprijinul necesar și, treptat, a dispărut și entuziasmul.

Legăturile simbolice dintre pământ și oameni au devenit din ce în ce mai rare, oferind spațiu legăturilor strict economice și practice. Acest proces poate fi ilustrat prin exemplul cirezilor: în comunitățile tradiționale de țărani, cum accesul la pământ era condiționat prin diverse obiceiuri, cutume și restricții, iar circulația banilor era limitată, o metodă de acumulare de capital erau animalele, mai ales bovinele și cabalinele. Drept consecință oamenii întrebuițați cu îngrijirea animalelor, ciurdarii erau importanți în fiecare comunitate și ocupația se moștenește din tată în fiu, iar astfel s-au păstrat și cunoștințele legate de comportamentul animalelor, bolile specifice, locurile de păscut, de odihnit etc. Astăzi însă funcția de ciurdar este una foarte puțin apreciată, ciurdarii se schimbă foarte des, cunoștințele lor despre mediul înconjurător sunt foarte vage și, conform proprietarilor de animale, nu sunt de încredere. Din cauza restructurării agrare, a schimbării demografice și a migrației, aceste tehnici sunt din ce în ce mai aproape de extincție. Politicile agrare din Europa (CAP – Common Agricultural Policy) au plecat din situația din Europa de Vest, iar caracteristicile din Europa de Est nu au

fost luate în considerare. Bani care vin din diferite scheme Europene (de ex. SAPS – Single Area Payment Scheme, administrate în România de către APIA – Agenția de Plăți și Intervenții în Agricultură) teoretic ar trebui să contribuie la păstrarea sustenabilității deoarece aceste politici agrare nu vizează numai productivitatea ci și revitalizarea zonelor rurale, supraviețuirea elementelor peisagistice etc. Dar limitele impuse pentru accesarea acestor fonduri, birocrăția care presupune competențe și aptitudini de utilizare a calculatorului împiedică foarte multe gospodării mici să acceseze aceste fonduri. Se poate spune că aceste scheme favorizează concentrarea fondului funciar, formarea unor ferme mari și funcționarea unor firme implicate în afacerile din agricultură (*agribusiness*).

Aceste influențe au dus la abandonarea multor pământuri sau transformarea terenurilor arabile și fânețelor în pajiști mai ales pentru oi. Terenurile agricole sunt ieftine și ușor de închiriat iar aceasta favorizează apariția așa-zisilor antreprenori care se folosesc de această oportunitate pentru a accesa fondurile pentru terenuri și animale. O formă de afacere des întâlnită este creșterea oilor pe pășunile comunale închiriate sau folosite pe baza unor înțelegeri orale. Terenurile abandonate sunt de multe ori arse, iar pășunile sunt suprautilizate din cauza oilor. Cositul și pregătirea fânului se efectuează predominant cu mașina. Creșterea bivolițelor, un sector caracteristic acestei zone, este din ce în ce mai rară. Deși generația mai în vârstă, cei cu vârsta cuprinsă între 50-80 ani, își mai aduce aminte de beneficiile acestui animal și deși încă la începutul anilor 1990 se țineau aproape în fiecare sat, ele regăsindu-se în cirezile comunale, bivolițele nu se mai cresc din diferite motive.

Caracteristicile zonei, ponderea creșterii animalelor în agricultura locală era și este reflectată și prin târguri de animale organizate în zonă. Nușfalău și Crasna, drept centre ale zonei, au avut dreptul de a organiza târguri încă din evul mediu, din secolul al XV-lea. În secolul al XIX-lea, târgurile s-au bucurat de o mare popularitate, fiind vizitate și de negustorii din alte zone. Târgurile sunt organizate și astăzi oferind pe plan economic localnicilor și comercianților posibilitatea de a vinde și a de a cumpăra, iar pe plan cultural de a se întâlni și a trăi viața culturală. Târgurile locale – fără a neglija efectele globalizării – încă sunt elemente

culturale autohtone unde se întâlnesc diferite produse, diferite meșteșuguri și diferite comunități/etni.

3. Ocrotirea și promovarea valorilor culturale materiale

3.1. Patrimoniul arheologic

Cercetările biologice, zoologice, hidrologice și climatice (etc.) contribuie la o mai bună reconstituire a paleomediului în cadrul căruia a avut loc dezvoltarea economico-socială a comunităților istorice. Conceptul arheologiei mediului înconjurător presupune atât reconstituirea condițiilor paleomorfologice, și paleoecologice, cât și studiul sistemului de așezări omenești, într-un cuvânt înțelegerea relației dintre om și paleomediul. Obiectivul analizelor noastre fiind reconstrucția cât mai completă a paleomediului (forme de relief, accesibilitatea permanentă sau temporară a apei, pericolul de inundații etc.) din cadrul teritoriului analizat, respectiv a relațiilor și interacțiunilor diacronice multiple dintre sistemul așezărilor și mediul geografic.

Informațiile referitoare la relația om-mediul înconjurător și poziționarea geografică a sistemelor de habitat ajută la conturarea evoluției socio-economice și istorice a microzonei cercetate. Pe baza analizelor palinologice efectuate în România și, în mod special, cele de la Iaz, perioada Holocenului a fost divizată în patru etape mai mari, stabilite în funcție de proporția polenului de arbori existentă în diferitele intervale cronologice. Prima etapă este cea a alunului (8000–5000 î.Ch.). În cea de-a doua etapă, în cadrul pădurilor, arborele cu cea mai mare pondere era stejarul (5000–2500 î.Ch.). Această fază se împarte în două: etapa pădurii de stejar mixt care se asociază cu alunul și etapa mai recentă, a stejarului care este amestecat cu carpen. Etapa molidului cu carpen (2500–800 î.Ch.), când a avut loc o răcire climatică (conform rezultatelor „metodei găurilor de popândău”), iar cantitatea precipitațiilor a crescut. Cea de-a patra fază este denumită, pe baza poziției dominante în cadrul pădurilor a arborelui de fag, etapa fagului (800 î.Ch.–).

Zona investigată a fost propice habitatului uman și activităților agricole încă din cele mai vechi timpuri, în diferitele perioade istorice dezvoltându-se un sistem de habitat și o economie subzistențială sau de producție caracteristice fiecărei epoci. Amplasarea topografică, întinderea, durata, rolul și caracterul așezărilor au fost influențate de un ansamblu de factori geografici, economici și strategici. Înălțimea relativ medie se poate observa în cazul poziționării așezărilor pe forme de relief dominante, în special boturi de deal sau promontorii. Întemeierea acestora în zone fortificate natural cu o înălțime relativ medie arată preocuparea față de amplasarea în puncte strategice de unde pot fi controlate căile comerciale și de comunicare din văi. Valorile mici se asociază așezărilor deschise, din zonele joase fiind indicatoare ale poziționării în apropierea cursurilor de apă, dar și pentru evitarea conștientă a zonelor cu pericol de inundații. Zona este considerată un areal de contact între Munții Apuseni și restul Podișului Transilvaniei. În diferitele perioade istorice prin Valea Crasnei trecea unul dintre drumurile sării, sarea fiind un bun extrem de important destinat atât consumului cotidian local cât și schimbului pe distanțe mari.

Habitatul istoric cartat în aria de cuprindere a microzonei, prezintă o imagine diversificată, dar ea reflectă stadiul actual al cercetărilor. O serie de observații arheologice necesită verificări. Anumite situri sau descoperiri arheologice nu pot fi datate (tumuli, movile) sau au o încadrare cronologică inexactă. Cercetările noastre s-au extins asupra 143 de situri arheologice. Cu toate acestea, au mai rămas încă foarte multe de făcut și de cercetat pe acest teren. Pe parcursul cercetării am identificat aproximativ 143 de situri arheologice aflate în vecinătatea a șapte localități moderne (Boghiș: 9 așezări și 12 movile; Bozieș: 10 situri; Nușfalău: 21 de așezări; Crasna: 14 așezări; Huseni: 4 așezări și 19 movile; Marin: 6 așezări și Ratin: 3 așezări. Printre siturile arheologice putem descoperi 25 de așezări preistorice (8 din perioada neolitică, 10 din epoca cuprului, 2 din epoca bronzului și 2 din epoca timpurie a fierului), 2 așezări dacice și 19 așezări din epoca romană, 32 de așezări de la începutul și de la sfârșitul perioadei marilor migrații, 3 așezări din epoca Arpadiană și mai multe așezări datate

din Evul Mediu. Numărul movilelor a căror datare precisă nu a putut fi efectuată este, de asemenea, unul considerabil.

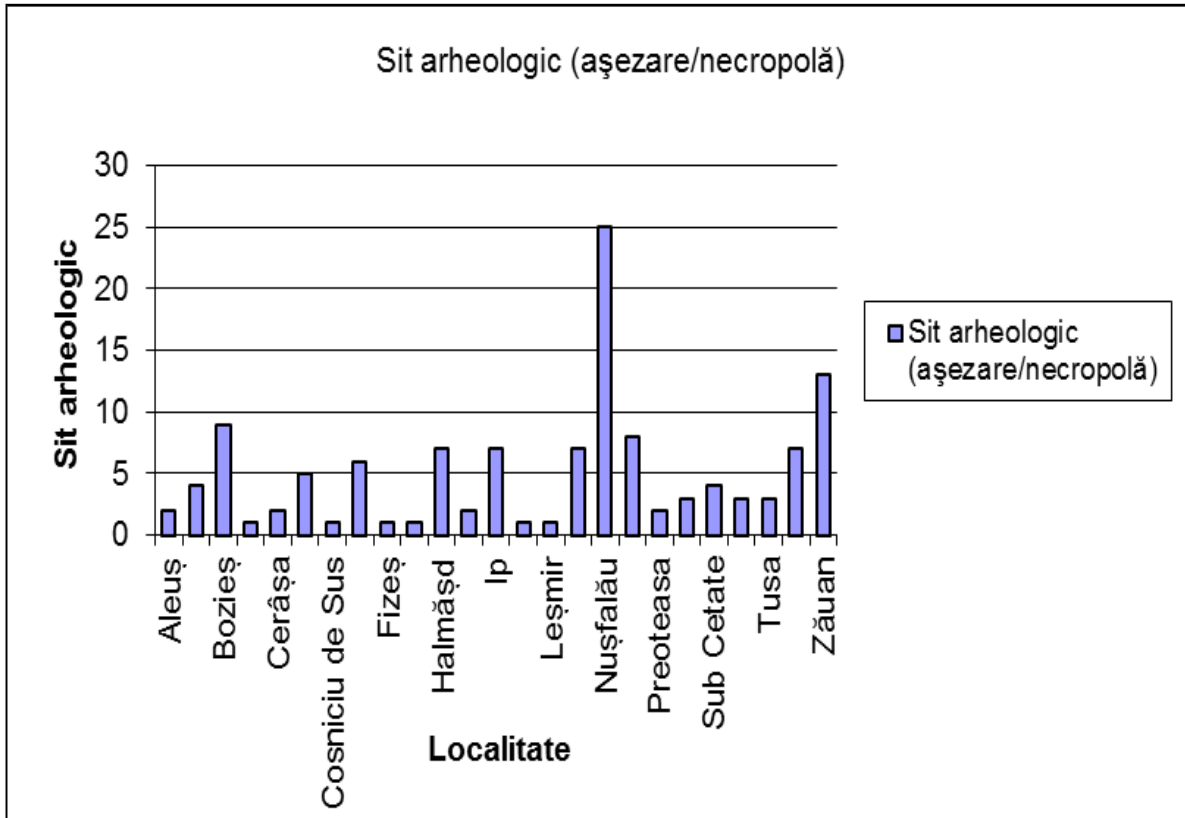

Fig. 3. Numărul siturilor arheologice (așezări/necropole).

Unele zone ale ariei geografice sunt mai bine cercetate din punct de vedere arheologic. Această situație poate fi observată și în cazul anumitor epoci (preistorie, epoca prefeudală).

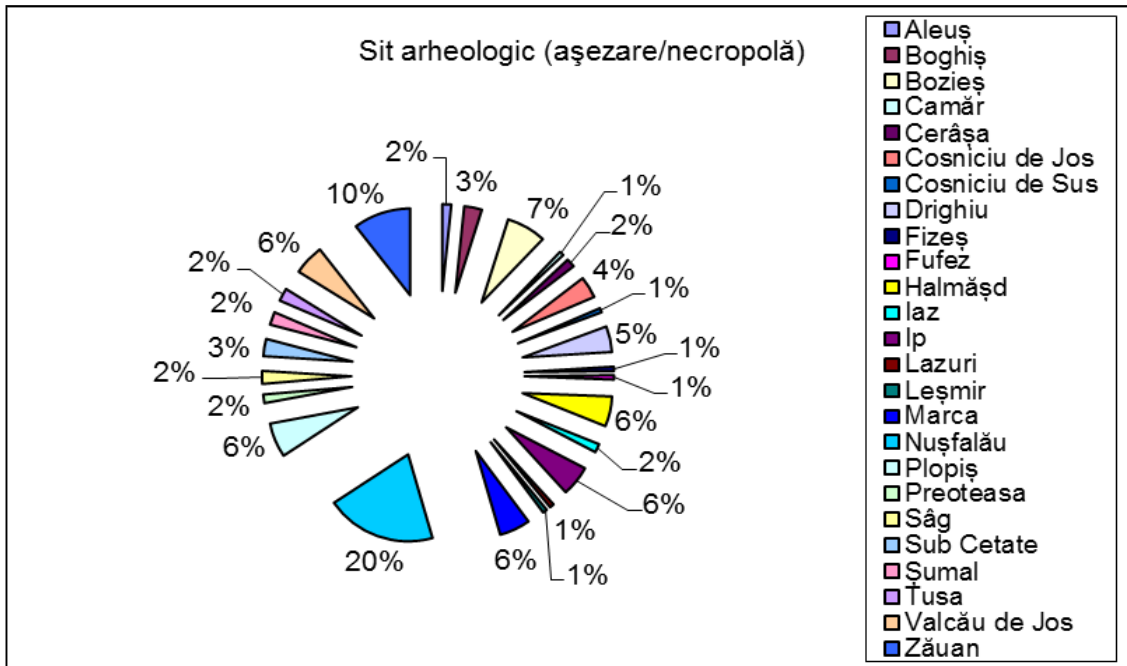

Fig. 4. Distribuția proporțională a siturilor arheologice în funcție de localități.

Cele 143 de situri arheologice cunoscute din zona Nușfalău se încadrează din perioada preistoriei până în epoca premodernă.¹

¹ O parte a acestor situri a fost cuprinsă și în RAN, dar cu ocazia verificărilor efectuate pe teren s-a observat că o bună parte a informațiilor existente sunt inexacte, o serie de date tehnice lipsind în totalitate.

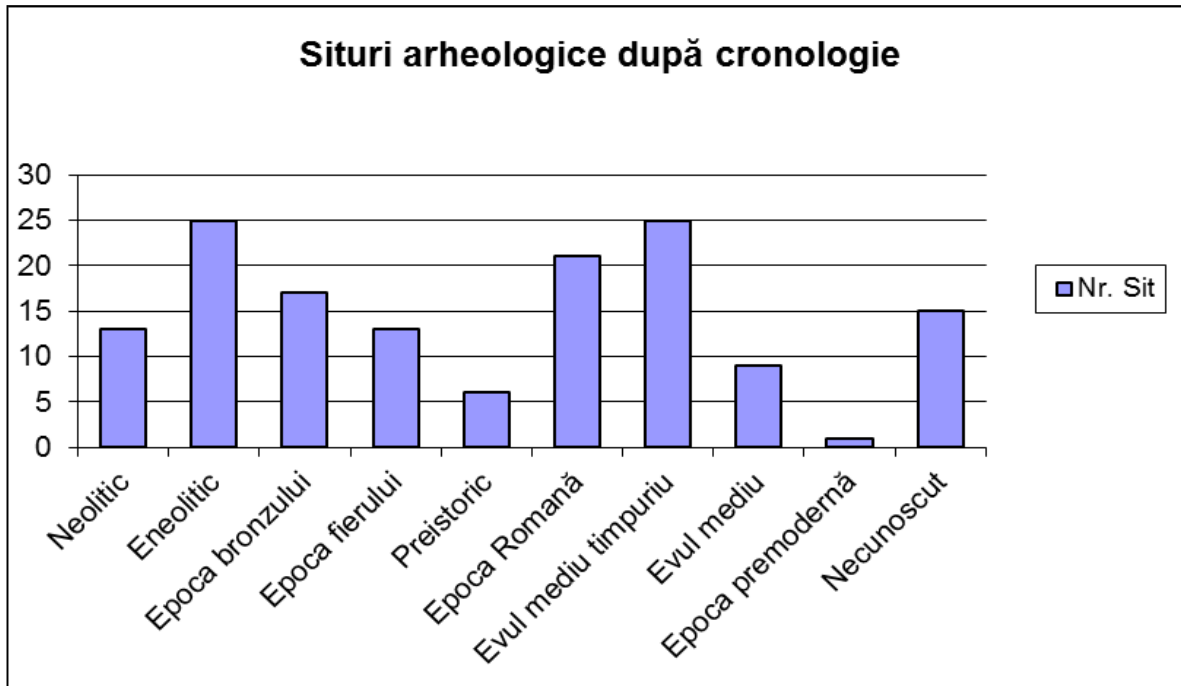

Fig. 5. Numărul siturilor arheologice după cronologie.

Din punctul de vedere al ponderii așezărilor încadrate cronologic în diferitele epoci istorice, trebuie menționat că acestea sunt împărțite relativ uniform între diferitele perioade.

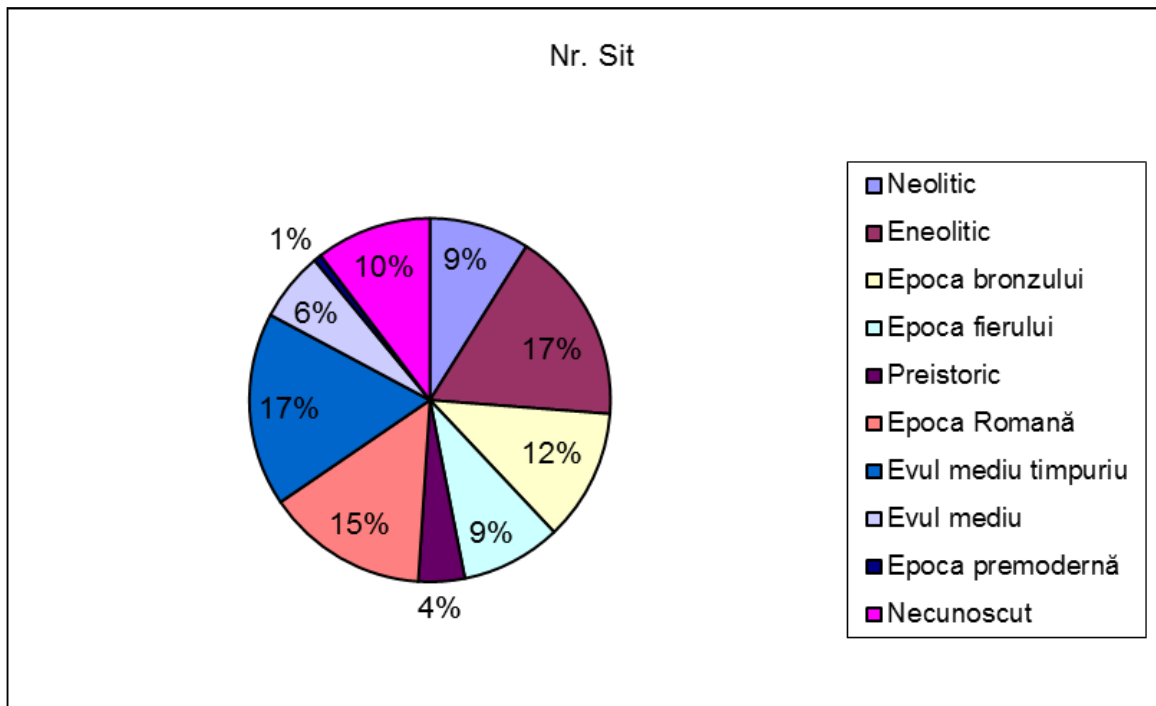

Fig. 6. Distribuția proporțională a siturilor arheologice după cronologie.

Astfel, 17% dintre situri pot fi încadrate în epoca neolitică, tot 17% dintre descoperiri pot fi considerate doar a aparține preistoriei. Epoca bronzului și cele două epoci ale fierului sunt reprezentate de câte 12% respectiv 9% dintre situri. Evul mediu timpuriu (epoca prefeudală) numără mai multe așezări, ele în totalitate reprezentând 17%. Pentru epoca romană cunoaștem un număr destul de însemnat de descoperiri, ele reprezentând 15% din totalitatea siturilor. Analizând așezările din zona cercetată pe baza criteriilor elaborate de cercetătorii care s-au ocupat de această problemă, pot fi conturate unele caracteristici: 1. Așezările au fost întemeiate pe terasele râurilor, sau în apropierea acestora, pe insule înconjurată de apă; 2. Unitatea de bază a habitatului constă dintr-o așezare centrală întărită și una sau mai multe așezări deschise; 3. În zona geografică analizată cunoaștem puține așezări medieval „clasice”

și premoderne (Sec. XIV-XVIII)², în comparație cu așezările care se datează în preistorie, evul mediu timpuriu sau epoca prefeudală; 4. Imaginea conturată este tributară stadiului actual al cercetărilor. Perieghizele întreprinse de colegii de la Muzeul Județean Sălaj au vizat anumite zone geografice și perioade istorice bine țintite.

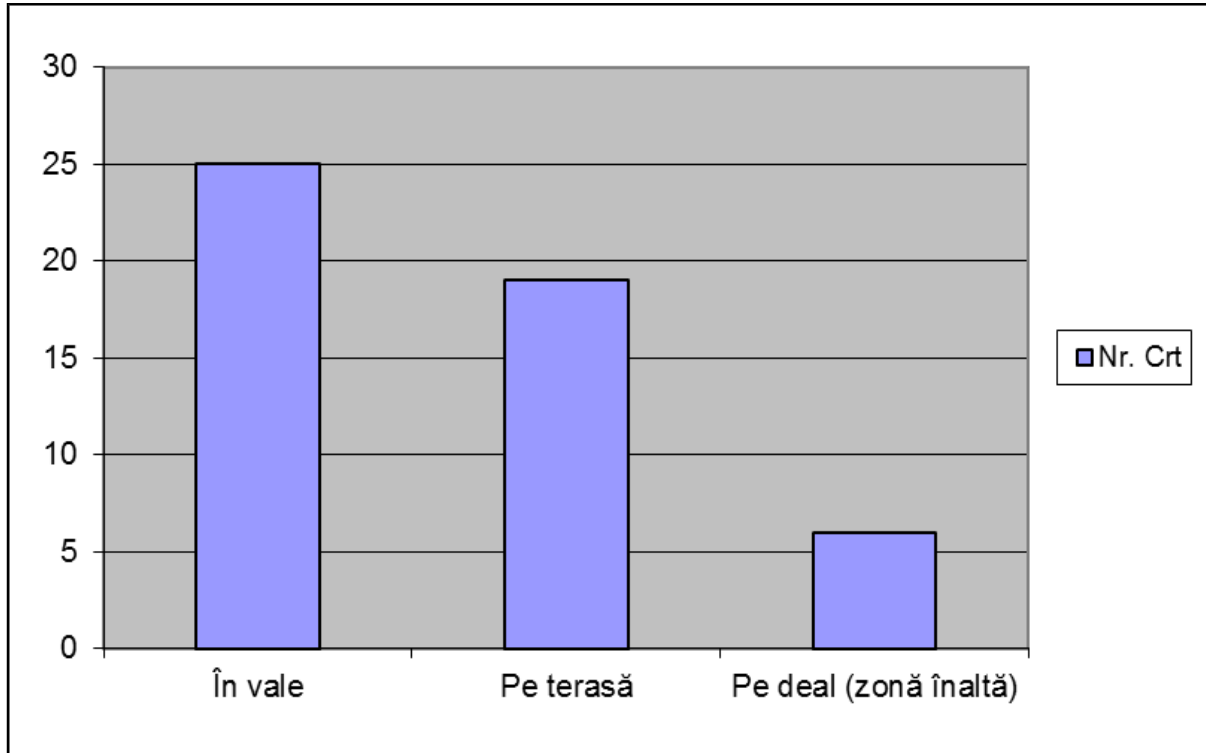

Fig. 7. Numărul siturilor arheologice în funcție de așezare geografică.

Lacunaritatea datelor este demonstrată de faptul că doar în cazul a 5 din totalitatea de așezări cunoscute (24%) s-au efectuat săpături arheologice sistematice. În 76% din așezări au avut loc cercetări perieghetice de verificare. Observațiile pe care le-am efectuat cu ocazia cercetărilor perieghetice s-au extins asupra altor 16 de așezări. Pentru un număr de însemnat de situri am folosit date din literatura de specialitate.

² Imaginea lacunară conturată se datorează și stadiului actual al cercetărilor și faptului că vetrele satelor medievale sunt suprapuse peste satele și localitățile actuale.

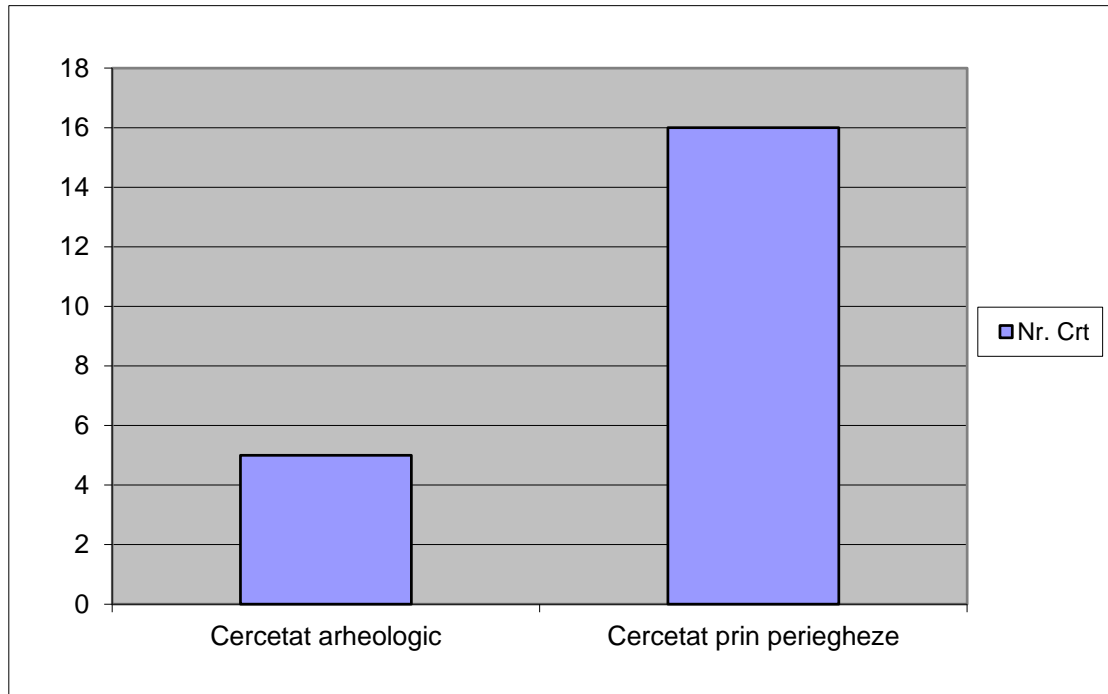

Fig. 8. Numărul siturilor arheologice în funcție de tipurile de cercetare.

Densitatea așezărilor în perimetrul unor localități (Crasna sau Nușfală) se leagă probabil de dinamica așezărilor determinate de factori economici.³ Cu ocazia cercetărilor de teren au fost măsurate doar presupusele suprafețe ale așezărilor marcate de dispersia materialului ceramic. În lipsa cercetărilor sistematice, la fortificații au fost măsurate limitele naturale alături de suprafața protejată de elementele de fortificație. Dimensiunile și forma fortificațiilor variază în funcție de condițiile geografice. Cu toate că elementele de fortificație au fost adaptate condițiilor de teren, putem observa anumite schimbări în diferitele perioade istorice.⁴ În preistorie, în general, majoritatea fortificațiilor sunt de mici dimensiuni amplasate pe vârful unor dealuri. În prima epocă a fierului sunt caracteristice fortificațiile de mari dimensiuni.

³ Factorii economici care pot fi luați în considerare în zona supusă atenției noastre sunt: utilizarea extensivă a terenului și bogăția resurselor de sare.

⁴ Majoritatea fortificațiilor se află pe promontorii cu altitudini de 300–400 m și 600–700 m.

În zona studiată am delimitat două mari arii de cercetat, în vederea analizei detaliate al distribuției așezărilor: zona comunei Crasna și zona comunei Nușfalău. Ele au fost delimitate pe baza unor criterii geografice (cursuri de apă, văi) ținându-se cont și de stadiul actual al cercetărilor noastre⁵. Se poate observa că așezările preistorice din ambele zone delimitate ocupă același forme de relief ca amplasament doar în 34% din cazuri. Siturile cunoscute din zona Nușfalău sunt mai dispersate, pe când în zona Crasna avem de-a face cu un sistem de așezări mai dens.

Amplasarea topografică, întinderea, durata, rolul și caracterul așezărilor sunt influențate de un ansamblu de factori geografici, economici și strategici⁶. Urmărind dispunerea geografică a așezărilor constatăm că acestea se află predominant în văi (38%) sau pe terasele mai înalte ale văilor (50%), dealuri și boturi de deal (12%). Există puține cazuri în care așezări deschise se află pe grinduri sau alte forme de relief mai ridicate din luncă.

Așezările erau situate în apropierea cursurilor de apă pe primele terase ale văilor (50%), grinduri ridicate deasupra zonei inundabile a Crasnei și a afluenților săi. 38% dintre așezări se poziționează pe văi în apropierea unor pârauri. Unele așezări au fost întemeiate pe înălțimi: dealuri și promontorii mai ale în preistorie și epoca LaTene.

Privind înălțimea absolută a așezărilor din epoca bronzului mijlociu, majoritatea siturilor se află pe curbele de nivel 300–350, 350–400 și 400–450 m reprezentând terasele Crasnei și versanții afluenților. Înălțimea relativ mare se poate observa în cazul poziționării fortificațiilor pe forme de relief dominante, în special vârfuri de deal sau promontorii. Întemeierea acestora în zone fortificate natural cu o înălțime relativ mare arată preocuparea față de amplasarea în puncte strategice de unde pot controla căile comerciale și de comunicație din văi. Valorile mici se asociază așezărilor deschise, din zonele joase fiind indiciatori ale poziționării în apropierea cursurilor de apă dar și pentru evitarea conștientă a zonelor cu pericol

⁵ Pentru hărțile detaliate au fost utilizate ca fundal ortofoto planurile realizate în 2005.

⁶ Amplasarea așezărilor a fost influențată de mai mulți factori: înălțimea relativă față de zona înconjurătoare, apropierea de sursele de apă, calitatea solului și accesibilitatea resurselor naturale din zonă, protecția naturală a sitului sau elemente de fortificație, perioada și intensitatea locuirii, activitățile desfășurate în cadrul așezării.

de inundații. Alegerea locațiilor așezărilor în apropierea râurilor este una logică, deoarece acestea reprezentau căi de comunicație și drumuri comerciale în același timp. Este frecventă amplasarea siturilor în zona de vărsare a afluenților în râurile mai importante. În preistorie, majoritatea siturilor se află în jonele joase de câmpie, în apropierea cursurilor de apă la o înălțime de, aproximativ, 0–20 m de acestea, urmate de cele aflate pe terasele mai înalte și la baza dealurilor.

În celelalte epoci istorice vedem o distribuție mai echilibrată, majoritatea siturilor fiind poziționate și pe terasele mai înalte ale Crasnei și Barcăului la o înălțime de 60–80 m față de zonele înconjurătoare. În câteva cazuri, în special la fortificații, întâlnim înălțimi între 180–200 m. Această dinamică a așezărilor poate fi explicată prin schimbarea condițiilor climaterice și extinderea suprafețelor acoperite de ape și mlaștini. Analiza statistică a apropierii așezărilor față de sursele de apă arată că, lângă așezările de mari dimensiuni situate pe cursul râurilor principale, apar așezări secundare sau sezoniere în văile afluenților acestora. Repartizarea așezărilor pe tipurile de sol⁷ arată că majoritatea siturilor din epoca bronzului se află pe molisoluri⁸, soluri neevoluate⁹ și soluri hidromorfe¹⁰ excelente din punctul de vedere al cultivării agricole¹¹. 26% din siturile datate în epoca prefeudală se află pe soluri neevoluate, mai puțin roditoare. 44% dintre așezări sunt poziționate pe molisoluri și cambisoluri propice agriculturii.

⁷ Repartizarea așezărilor în funcție de tipurile de sol, oferă indicii privind posibila pondere a agriculturii sau a creșterii animalelor în cadrul economiei comunității.

⁸ Soluri de culoare închisă, saturate în baze, care ocupă mari suprafețe în câmpiile din regiunile semiumede – semiaride (tipuri: cernoziom, sol bălan, soluri cenușii).

⁹ Soluri cu orizonturi slab dezvoltate datorită timpului scurt în care a fost supus procesului de pedogeneză, care nu au ajuns la echilibru dinamic cu condițiile de mediu în care sunt situate.

¹⁰ Sol format sub influența apei freactice al cărei nivel este situat în profilul de sol sau a apei din precipitații stagnante în profilul de sol o perioadă îndelungată.

¹¹ Este rară poziționarea așezărilor în zone cu cambisoluri, soluri formate în zona pădurilor de fag prezente pe dealurile înalte și părțile joase ale munților (tipuri: brune și brune acide), argiluisoluri, soluri bogate în argilă formate în zona pădurilor de stejar prezente pe dealurile joase și vertisoluri. Solul greu, argilos format pe argile gonflante, conținut de argilă >35% iar conținutul de minerale argiloase cu rețea de tip 2:1 50%. Odată cu modificarea umidității se gonflează, respectiv se restrânge. Pereții profilului sunt împânziți de o rețea de fețe de alunecare care se întretaie.

Prezența așezărilor în zone cu argiluvisoluri, soluri hidromorfe și vertisoluri au valori apropiate pentru toate perioadele istorice. Majoritatea siturilor se află în zone cu soluri fertile, totuși surprindem existența diferențelor zonale ce arată cunoașterea și adaptarea la condițiile locale. Apariția unor așezări din prima vârstă a fierului în zone cu soluri adecvate mai mult creșterii animalelor decât agriculturii, poate indica o poziție mai importantă a acestora în cadrul economiei mixte a comunității respective, fără a crea o regulă generală.¹²

Societatea din diferitele etape istorice din zona cercetată, parte integrantă a spațiului nord-vestic al Transilvaniei, se compune din comunități ierarhizate, cu tip de viață sedentar și cu o economie rurală. Sistemul de așezări se compune din situri de diferite dimensiuni, bine organizate din punct de vedere social. Așezările multistratificate și fortificate par să constituie centre economice și politice în teritoriile respective. Aici, aceste rezidențe ale conducătorilor sunt centre de redistribuție pentru zonele supuse sau limitrofe. Economia acestor centre care apar în spațiul cercetat se bazează pe agricultură. Surplusul de produse era periodic adunat și acordat, sub formă de impozit, conducătorului formațiunii sociale, care își avea reședința în așezarea centrală. El folosea aceste produse, în primul rând, pentru susținerea suitei personale, dar și pentru achiziționarea pe cale comercială a bunurilor de prestigiu, necesare susținerii și ilustrării statutului său social. Obținerea produselor de schimb necesare achiziționării bunurilor sus-amintite s-a realizat prin utilizarea tot mai intensivă a resurselor economice avute la dispoziție.¹³

Unitatea de bază a sistemelor de habitat istoric sunt lanțurile de așezări deschise dispersate în regiune. Acestea deseori se grupează în jurul unei așezări mai dezvoltate, multistratificate. Centrele economice, comerciale și „de putere” microregionale sunt fortificate natural sau dispun de șanțuri de apărare. Putem presupune și că – deși este foarte greu să formez o imagine obiectivă despre modul de viață din diferitele epoci istorice fără a cunoaște în

¹² Pentru a calcula preferința sau evitarea anumitor tipuri de sol trebuie luat în considerare procentajul siturilor pe un anumit tip de sol și procentajul solului respectiv în arealul de cercetare. (POSLUSCHNY 2008, 170sq.)

¹³ Creșterea productivității agricole, care constituia una dintre modalitățile de a obține surplus de produse, s-a realizat prin creșterea volumului de muncă investită.

întregime rezultatele unor cercetări arheologice sistematice de mare amploare – comunitățile care populau așezările practicau o agricultură intensivă. Mărimea suprafețelor propice locuirii umane din așezările din nord-vestul Transilvaniei exclude posibilitatea de a localiza aici terenuri cultivate. Este mult mai probabil că aceste „zone de producție”¹⁴ din aria de influență a așezărilor trebuie căutate într-un perimetru de maximum o zi de mers (diametru de max. 5–6 km) față de de așezarea centrală¹⁵. Probabil că membrii comunității care se ocupau de agricultură produceau aici hrana, iar la sfârșitul zilei de lucru se întorceau de la locuințele lor din așezare. Solul din zona cercetată este foarte fertil, fiind brăzdat de râuri cu multe brațe care care își schimbă frecvent cursul. Comunitățile s-au folosit cu dibăcie de terenurile situate la o altitudine mai mare sau de suprafețele arabile aflate pe insule în zonele inundabile. Acestea reprezentau un cadru geografic ideal pentru practicarea cu succes a agriculturii. Alături de agricultură, economia de subzistență mai includea creșterea animalelor, vânătoarea, pescuitul și culesul fructelor sălbatice. Cea mai bună dovadă a condițiilor prielnice de viață este locuirea îndelungată a așezărilor.

Putem remarca creșterea numărului de așezări întemeiate în perioada epocii romane și medievale timpurii (preefeudale), ceea ce s-ar putea datora atât dinamicii așezărilor, cât și creșterii demografice (și/sau stadiului cercetărilor). Deoarece comunitățile umane se adaptează la condițiile naturale, încercând să își îmbunătățească propriul nivel de trai¹⁶. În lumina datelor enumerate se poate vorbi mai degrabă de utilizarea mai rațională a spațiului aflat la dispoziție în vederea locuirii.

¹⁴ Pentru noțiunea de *collecting grounds* vezi: BINFORD 1982, 6sq; RENFREW–BAHN 1999, 242.

¹⁵ Conform modelului propus de Michael Chisholm, pentru exploatarea zonelor economice din jurul așezărilor, loturile agricole sunt localizate într-o arie – cvasi-circulară adaptată realităților geografice – cu o rază de 700 m / 1–2 km din jurul așezării centrale. (CHISHOLM 1979, 47sq.) Pentru aplicarea etnoarheologică a modelului și critica acesteia vezi: STONE 1991, 343sq.

¹⁶ KORDOS 1987, 19sq; FÜKÖH 1987, 53.

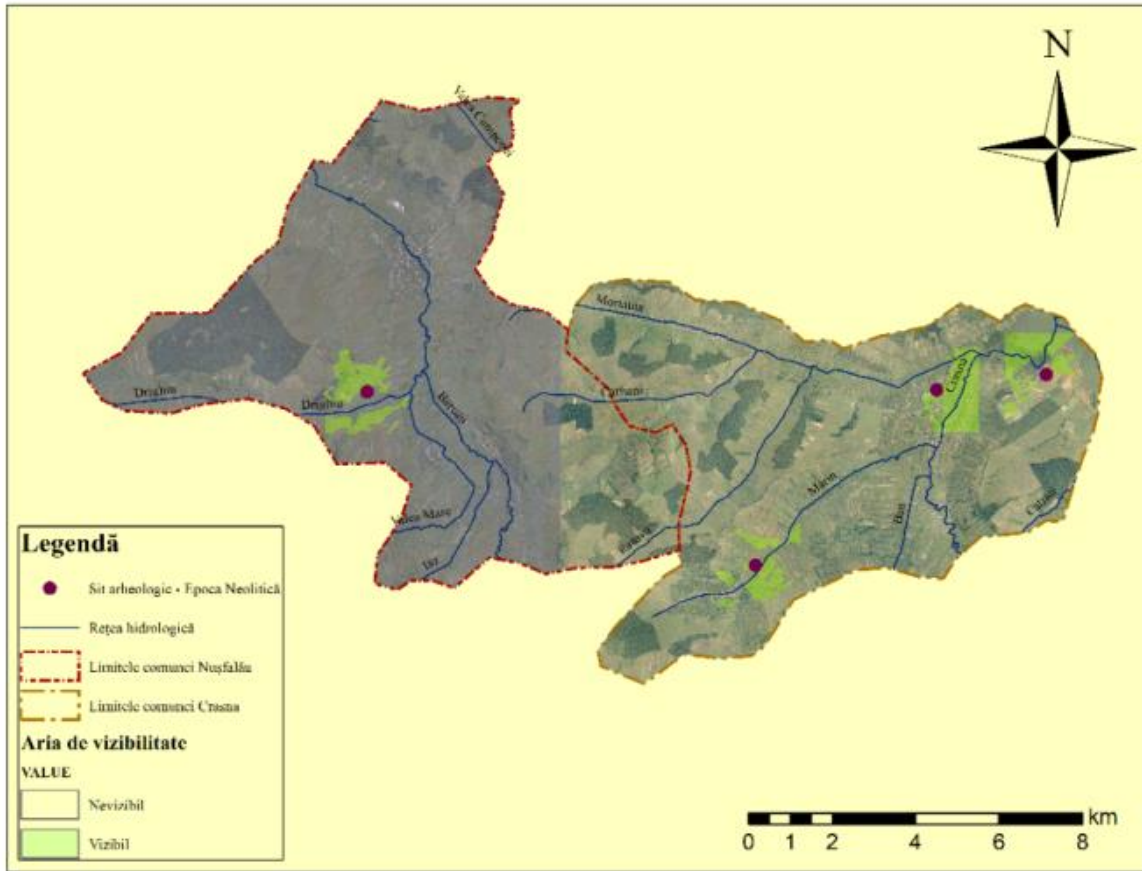

Fig. 9. Ortoplanul zonei Nușfalău, siturile neolitice din zona cercetată și ariile de vizibilitate ale acestora.

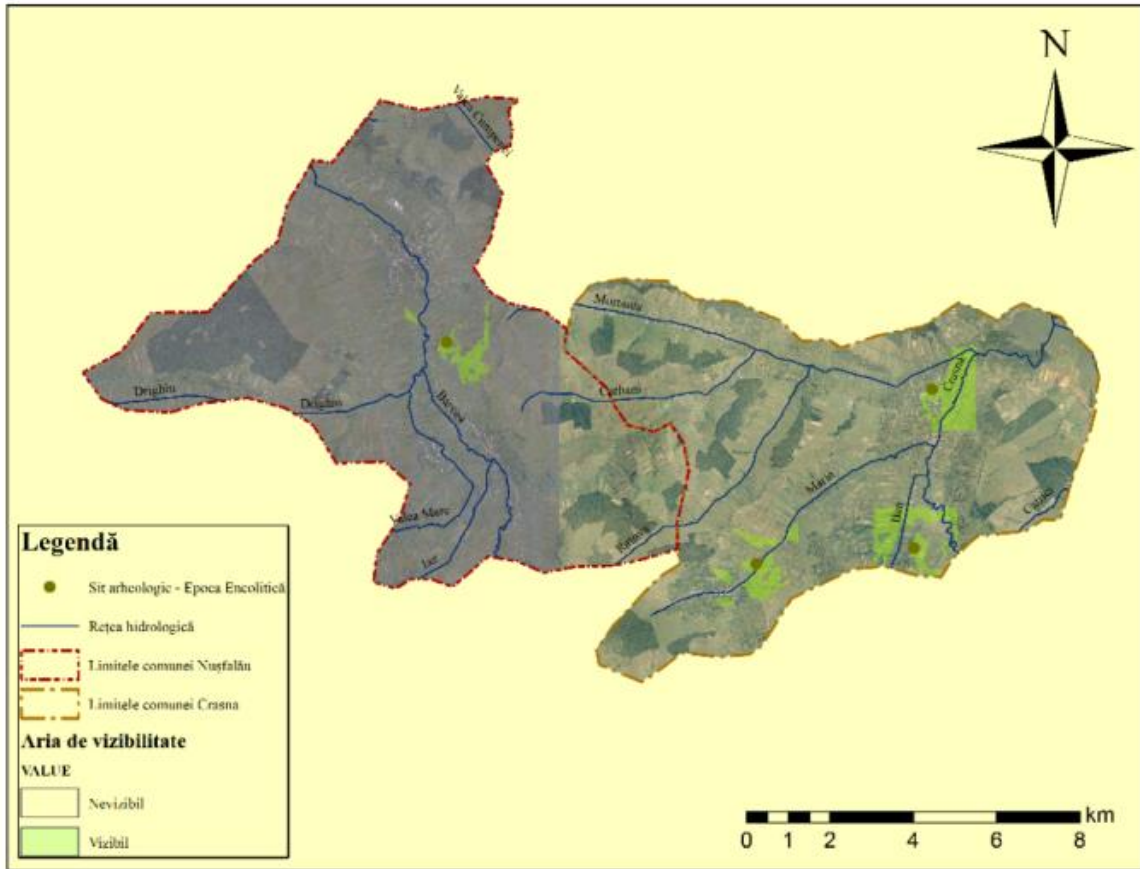

Fig. 10. Ortoplanul zonei Nușfalău, siturile eneolitice din zona cercetată și ariile de vizibilitate ale acestora

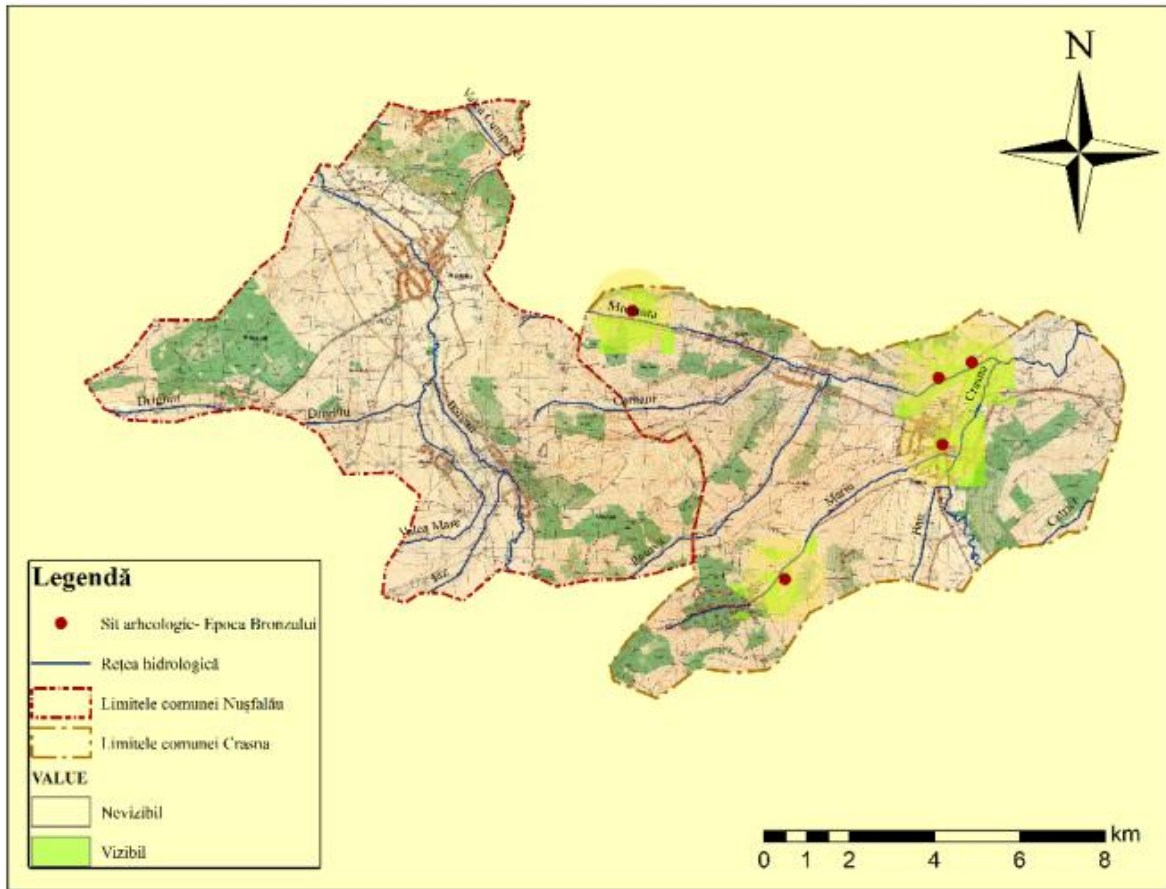

Fig. 11. Harta militară modernă a zonei Nușfalău, siturile epocii bronzului din zona cercetată și ariile de vizibilitate ale acestora

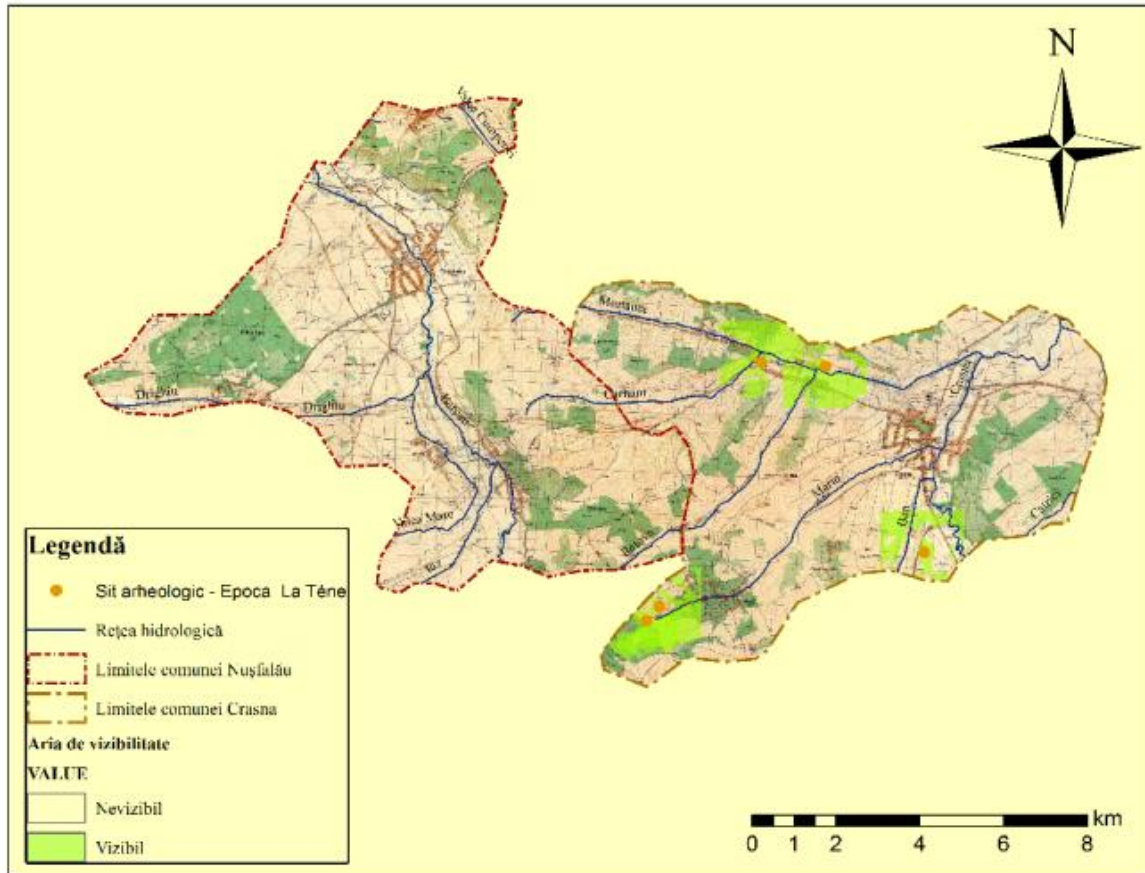

Fig. 12. Harta militară modernă a zonei Nușfalău, siturile epocii LaTene din zona cercetată și ariile de vizibilitate ale acestora

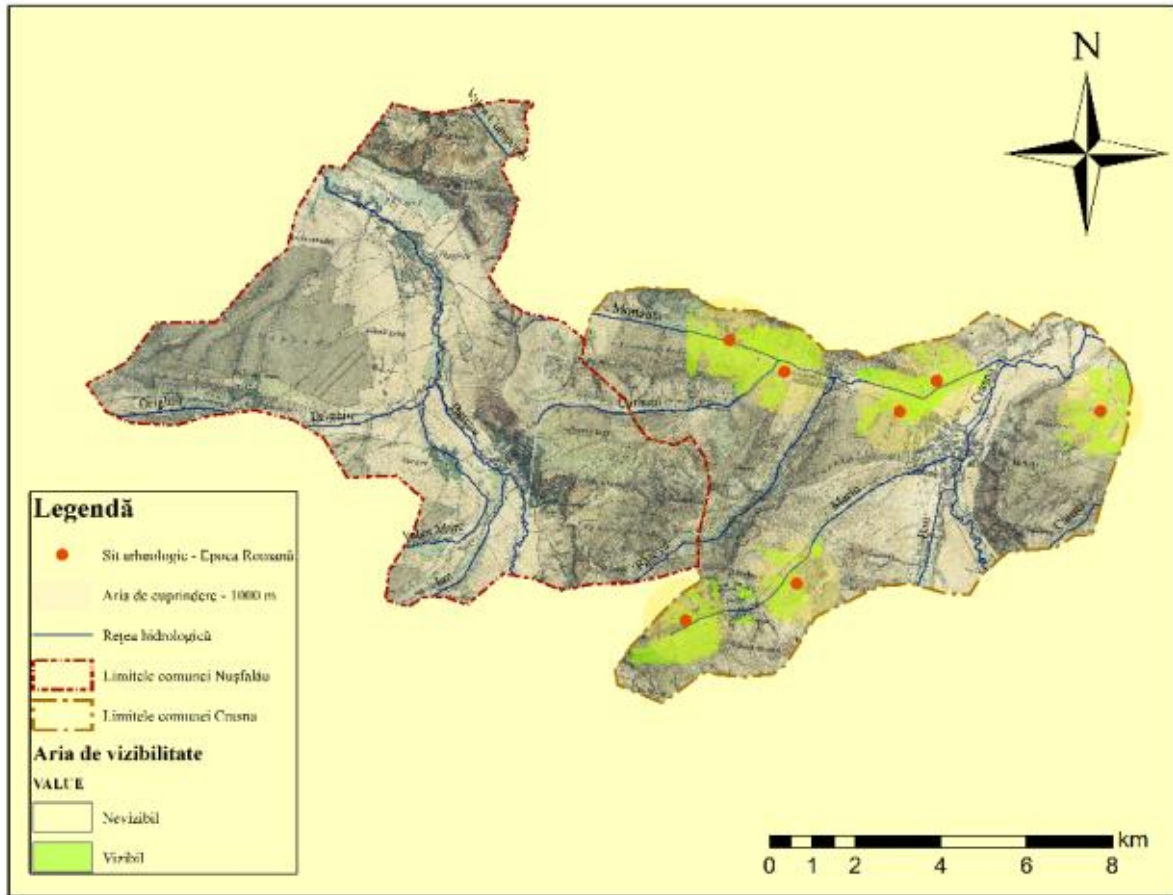

Fig. 13. Harta iozefină a zonei Nușfalău, siturile epocii romane din zona cercetată și ariile de vizibilitate ale acestora

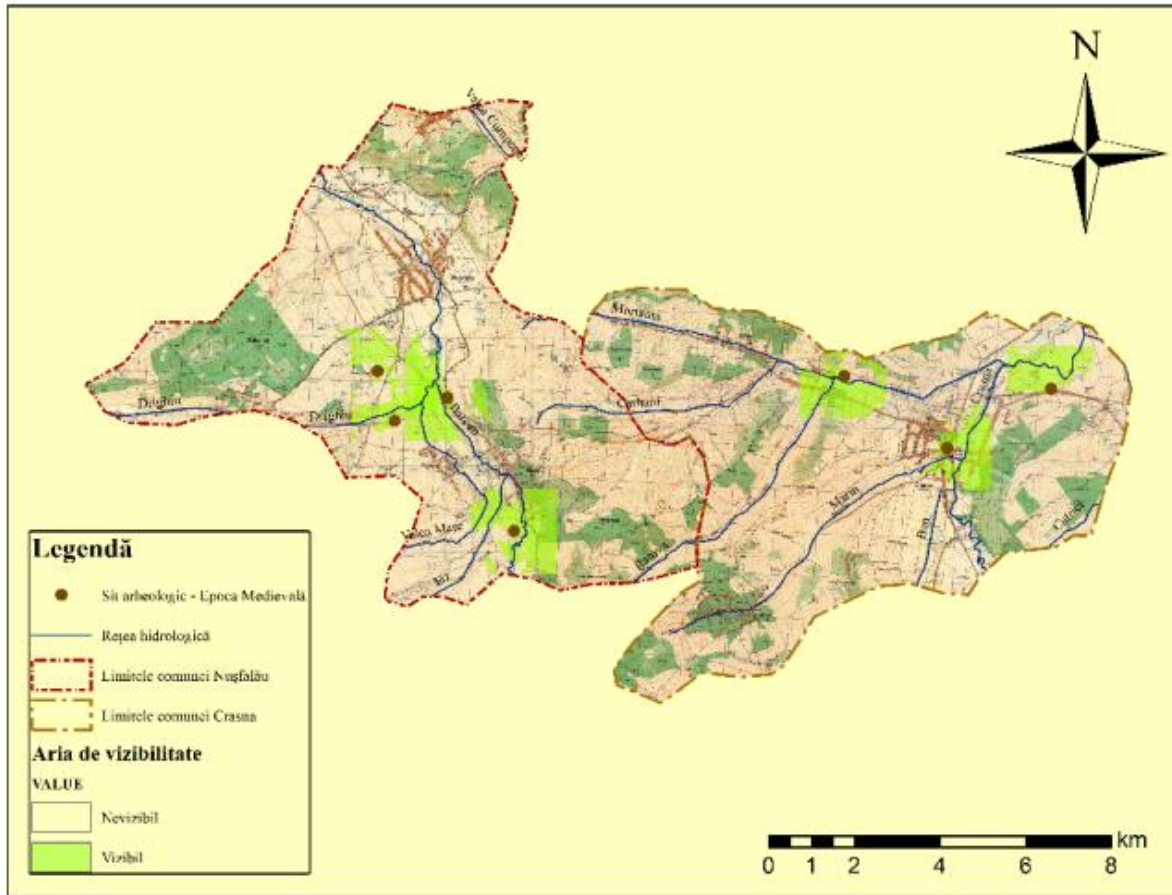

Fig. 14. Harta militară modernă a zonei Nușfalău, siturile epocii medievale din zona cercetată și ariile de vizibilitate ale acestora

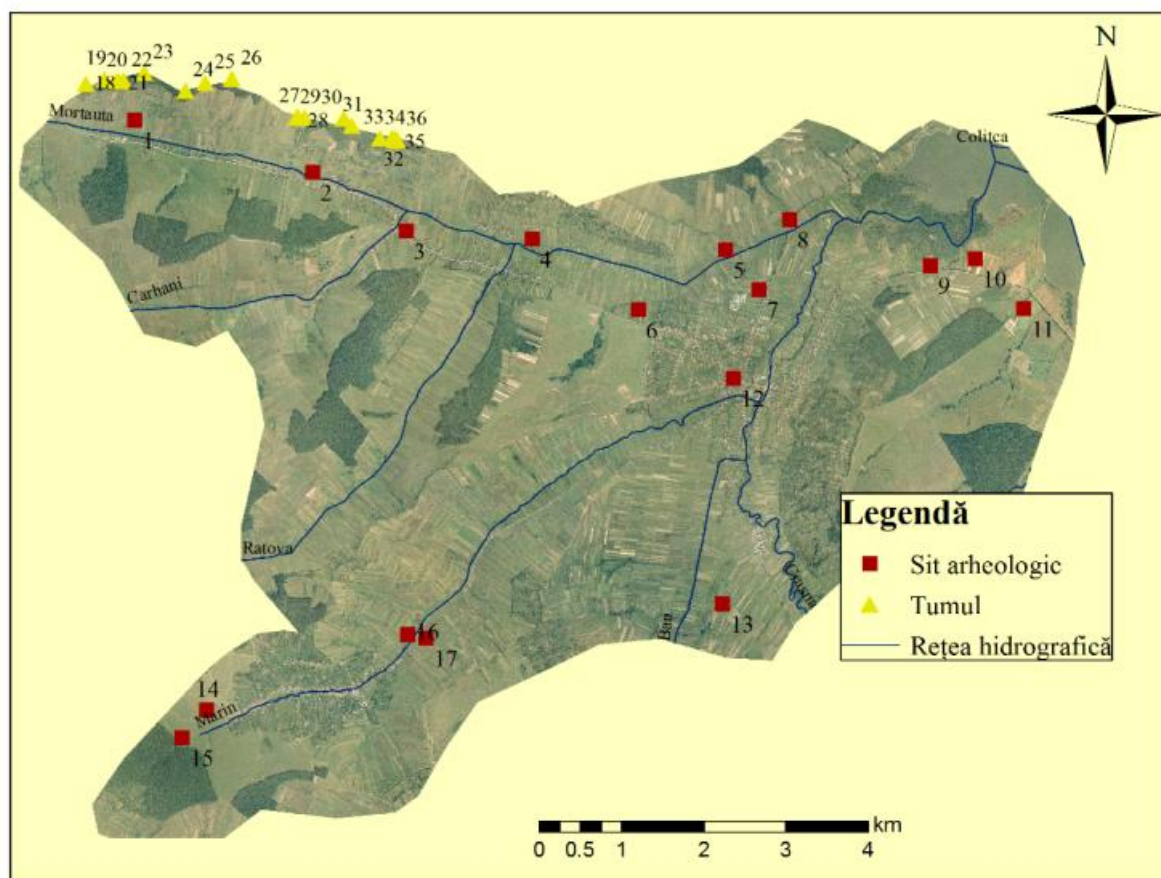

Fig. 15. Ortoplanul comunei Crasna, situarile arheologice și tumuli din zona cercetată.

3.2. Patrimoniul construit

Patrimoniul construit al regiunii studiate reflectă într-un mod variat diversitatea etnică și religioasă a acestei regiuni, începând din perioada medievală, până la arhitectura istoricistă a începutului de secol XX, inclusiv casele țărănești ale arhitecturii tradiționale.

Cel mai vechi și cel mai coerent grup de monumente arhitecturale din regiune este legat de biserica reformată, dat fiind faptul că, începând de la mijlocul secolului al XVI-lea, populația regiunii, odinioară catolică, a trecut la religia reformată, situație de fapt abia nuanțată de patrimoniul de clădiri al bisericii catolice, reapărut în secolul al XVIII-lea. Pe lângă clădirile

prezentate mai sus, trebuie să menționăm, desigur, și bisericile din lemn caracteristice comunităților românești, construite la origine cu scopul de a fi folosite de comunitățile greco-catolice locale, care au devenit ortodoxe în urma eliminării bisericii greco-catolice de către regimul comunist la mijlocul secolului al XX-lea.

Bisericile medievale s-au păstrat în cele două localități considerate, atât în trecut, cât și în zilele noastre, centrele microregiunii, la Crasna și la Nușfalău. Ambele biserici se încadrează printre cele mai importante monumente arhitecturale din Evul Mediu ale întregii regiuni a Sălajului. În baza sculpturilor realizate în stil gotic ale sanctuarului boltit al **bisericii reformate din Crasna**, construcția poate fi datată la sfârșitul secolului al XIV-lea, începutul secolului următor. În ciuda amplificării sale în stil istoricist de la începutul secolului al XX-lea, clădirea păstrează până în prezent numeroase elemente de tip medieval. Cel mai spectaculos element al navei bisericii îl reprezintă tavanul cu casete pictate, realizat de János Pataki Asztalos în 1736. Importanța decorațiunii pictate se datorează nu numai faptului că reprezintă unul dintre exemplele cele mai bine păstrate exemplare ale acestui gen, ci și din prezența în număr mare a reprezentărilor figurative biblice și cu caracter animal, pe lângă decorația vegetală a Renașterii târzii.

Față de dimensiunile mai modeste ale bisericii din Crasna, **biserica reformată de la Nușfalău**, construită în anii 1480, se încadrează deja în categoria bisericilor monumentale ale orașelor-târg, realizate în stilul gotic târziu, fiind una dintre cele mai mari biserici medievale din Sălaj, pe lângă biserica reformată de la Tășnad. Asemănătoare altor monumente arhitecturale care definesc această regiune și biserica de la Nușfalău a fost realizată cu sprijinul familiei Bánffy de Losonc. De asemenea, de aceeași familie se leagă și singura mănăstire medievală din regiune, rezidența paulinilor, înființată la sud de Nușfalău în 1413, pe valea Barcăului, care însă a încetat să mai fie folosită din a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

O altă categorie importantă a arhitecturii ecleziastice include bisericile și turnurile de biserică construite în stilul barocului târziu, în urma Edictului de Toleranță al lui Iosif al II-lea. În urma acestui edict, asemănător cu celelalte regiuni din Transilvania și din Ungaria,

comunitățile reformate din regiunea Sălajului au ridicat biserici de dimensiuni mai mari, în spiritul epocii, cu o arhitectură caracteristică barocului târziu. Câteva dintre exemplele cele mai frumoase ale acestei epocii includ **biserica reformată de la Boghiș** (1792-1798) și cea de la **Bozieș, turnul monumental al bisericii de la Nușfalău** (construit în 1783) și **al celui de la Zăuan** (construit în 1792), precum și **biserica din Ip**, al cărei sanctuar a fost extins în 1793 și care a fost completată cu un turn cu aspect baroc, ridicat pe lângă latura vestică a acestuia, în 1825. De asemenea, prezența târzie a formelor baroce este atestată și de **biserica reformată de la Ratin**, construită în 1809. În cazul bisericii de la Boghiș, se poate demonstra faptul că maeștrii care au contribuit la realizarea sa au făcut parte dintre cei mai căutați arhitecți ai Transilvaniei din acele vremuri: potrivit datelor din arhivă, clădirea a fost ridicată în baza planurilor lui Josef Leder și Johann Sommer.

De asemenea, pe parcursul secolului al XVIII-lea au fost construite și bisericile din lemn caracteristice greco-catolicilor români din regiunea studiată. În mod paradoxal, singurul exemplu pentru această categorie foarte importantă de clădiri care s-a păstrat până astăzi este biserica ortodoxă (odinioară greco-catolică) de lemn de la Porț, deoarece majoritatea comunităților respective, pe parcursul secolelor XIX-XX, și-au demolat vechile clădiri. Biserica amintită reprezintă nu numai un monument arhitectural caracteristic al localităților românești, ci și un exemplu spectaculos al arhitecturii din lemn, care a jucat odinioară un rol foarte important și în alte localități. Importanța exemplului din Porț este sporită de decorația pictată a spațiului interior și de colecția bogată a vechilor icoane ale bisericii.

O categorie bine definită a arhitecturii religioase din regiune este reprezentată de bisericile construite în stil istoricist din secolul al XIX-lea. Din rândul acestora, cea mai veche este **biserica romano-catolică din Crasna** a cărei arhitectură neorenascentistă este unică în întreaga regiune. Un element important al amenajării interioare a bisericii este altarul principal, realizat în stil neoroman, iar tabloul altarului poate fi caracterizat ca fiind o producție de calitate a picturii bisericești neorenascentiste a epocii. Elementele formale istoriciste caracterizează și **biserica reformată din Bilghez** (1867) și cea din **Valcău de Jos** (1896).

Cele mai importante clădiri din epoca medievală și din cea premodernă sunt legate de domeniile cetății din Valcău și de proprietățile familiei Bánffy de Losonc, desprinse din acest domeniu pe parcursul secolului al XV-lea. Centrul proprietății din Valcău a fost cetatea ale cărei ruine se văd încă și astăzi pe Dealul Cetății, un deal acoperit de pădure din apropierea localității Sub Cetate. Prima menționare a cetății apare în anul 1317, însă cetatea a fost construită, după toate probabilitățile, mai devreme, fiind asociată cu inițiativele de fortificare din epoca regelui Béla al IV-lea, în urma invaziei tătarilor din 1241-1242. În Evul Mediu o parte importantă a localităților din această regiune a aparținut de domeniul cetății. De exemplu, în secolul al XV-lea, domeniul întins al cetății a fost format din nu mai puțin de 33 de sate. Mai târziu, la începutul secolului al XV-lea, partea de moșie a familiei Bánffy și, mai târziu, domeniul din Crasna, s-au rupt din această totalitate a Cetății Valcăului. Perioada de glorie a Cetății Valcău a fost cea a secolelor al XV-lea și al XVI-lea. După ocuparea Oradiei din 1660 de către turci, importanța cetății va crește din nou, datorită faptului că aceasta va deveni, pentru o perioadă scurtă, una dintre cetățile de frontieră ale principatului. Cetatea a fost distrusă în 1665 de către turci și nu va mai fi reconstruită niciodată.

Cele mai importante reședințe nobiliare din regiune sunt **castelul și conacul din Nușfalău ale familiei Bánffy**. Conacul din Nușfalău al familiei Bánffy este menționat deja în secolul al XV-lea. Cu timpul, în urma împărțirii moșiei, mai multe ramuri ale familiei au avut reședințe în localitate. Potrivit datelor scrise, pe parcursul secolului al XVIII-lea, au existat cel puțin 3-4 conace diferite și mai multe parcele aparținând de conace în sat. Locul de rezidență cel mai important al familiei s-a aflat, probabil, pe locul castelului de astăzi. În ultimele decenii ale secolului al XVI-lea, acesta a fost transformat într-un castel fortificat, înconjurat de un șanț cu apă. Clădirea care domină astăzi centrul localității, castelul cu etaj, a fost construit în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea de către baronul György Bánffy (1739-1805), comitele suprem al comitatelor Crasna și Dăbâca și de către soția sa, Zsuzsanna Wesselényi (1743-1800).

Pe terenul de lângă castel se află conacul cu parter al celeilalte ramuri a familiei, construit, de asemenea, în stilul barocului târziu. În timp ce, în cazul castelului, clădirile anexă au fost demolate, lângă conac s-au păstrat, fără excepție, vechile locuințe ale servitorilor, precum și ansamblul de clădiri format din hambar și din grajd, construite în jurul anului 1800. Cei care au finanțat construirea conacului au fost, după cum putem presupune, László Bánffy (anul morții: 1806) sau fiul său, János (1760-1841), care au aparținut de cealaltă ramură a familiei. La curtea lor din Nușfalău a servit ca preceptor, la începutul secolului al XIX-lea, **Georg Ruzitska**, compozitor originar din Viena, una dintre personalitățile marcante ale vieții muzicale din Transilvania. După cum se pare, în primele decenii ale secolului al XIX-lea a fost amenajat și parcul din spatele conacului, al cărui urme a supraviețuit până astăzi.

Din rândul monumentelor arhitecturale din Nușfalău care se leagă de numele familiei Bánffy, merită să mai amintim cabana de vânătoare, construită în partea din sud-vest a Pădurii Lapiș, la începutul secolului al XX-lea, în stilul vilelor elvețiene, de către Albert Bánffy (1871-1945), precum și ansamblul de clădiri al distileriei înființate de János Bánffy în 1914, pe care îl putem considera un monument industrial. De asemenea, de numele familiei Bánffy se leagă și **conacul de la Boghiș**, care, în ciuda intervențiilor neprofesioniste din ultimele decenii, își păstrează caracterul stilistic și detaliile arhitecturale specifice barocului târziu. Monumente ale arhitecturii nobiliare pot fi regăsite și la Crasna. Din punctul de vedere al istoriei culturii, cel mai important monument din rândul acestora era conacul de odinioară al lui **Farkas Cserey**, a cărui grădină a fost prima grădină botanică din Transilvania. Din nefericire, conacul familiei Cserey și împrejurimile sale au fost distruse de schimbările istorice de la mijlocul secolului al XX-lea, însă **grădinița** de astăzi, respectiv **vila baronului Györffy** din centrul localității reprezintă monumente importante ale stilului arhitectural preferat de nobilimea din această regiune.

Începând de la sfârșitul secolului al XIX-lea, influența arhitecturii urbane se reflectă și în imaginea arhitecturală a localităților mai mici. În această privință merită să amintim clădirile realizate în stil istoricist din centrul localității Crasna sau mai multe monumente ale

patrimoniului construit din Nușfalău, precum și parohia reformată de la Boghiș, ridicată în stil historicist neobaroc. Un tip de monument important al patrimoniului arhitectural al localităților din regiune îl reprezintă diversele edificii ale arhitecturii vernaculare, databile în majoritatea cazurilor în deceniile de la cumpăna secolelor XIX-XX sau în perioada interbelică, și păstrate în număr relativ mare în regiune. Aspectul acestor clădiri reflectă influențe venite dinspre arhitectura vernaculară a zonei Câmpiei Panonice (Alföld): sunt construite din chirpici sau din grinzi, amplasate de obicei pe aliniamentul străzii, perpendicular pe linia acesteia, fiind prevăzute cu prispă spre toată lungimea fațadei dinspre curte și cu anexe gospodărești (șure și grajduri) așezate paralel cu strada, la capătul curții.

Cu ocazia cercetărilor noastre de teren am constatat că cele mai periclitate edificii ale patrimoniului arhitectural al regiunii studiate sunt edificiile arhitecturii vernaculare, de multe ori tocmai cele mai reprezentative exemple ale acestui gen arhitectural fiind deja părăsite și aflate în stare de precolaps. Trebuie să mai remarcăm, că în privința arhitecturii vernaculare, un tip de monument caracteristic zonei și cu bune posibilități de includere în diverse circuite turistice, sunt șirurile de pivnițe amplasate pe dealurile cu culturi de viță de vie, aflate în imediata apropiere a localităților. În rândul acestor construcții de dimensiuni mai reduse, executate ori din chirpici sau bârne de lemn, am putut observa și unele exemple databile la începutul secolului al XIX-lea. Cel mai reprezentativ exemplu al acestui gen arhitectural îl întâlnim la Crasna.

Pe lângă clădirile arhitecturii vernaculare, în patrimoniul regiunii cercetate un rol important îl joacă, începând cu sfârșitul secolului al XIX-lea și edificile aflate sub influența arhitecturii urbane, acest lucru fiind observabil în cazul mai multor localități ale zonei. În acest sens trebuie să amintim clădirile istoricizante (mai ales neorenescentiste, neobaroce și neoclasice) și cu influențe dinspre arhitectura *secession* a centrului istoric a localității Crasna (de exemplu zona bisericii romano-catolice) sau Nușfalău (de exemplu clădirea de factură neorenescentistă a actualului dispensar veterinar, casele cu decorații *secession* de pe strada

Petófi Sándor, nr. 48 și strada Mare, nr. 1), dar și parohia reformată din Boghiș, o clădire neobarocă istoricizantă.

3.3. Patrimoniul etnografic

Prezența clădirilor de tip tradițional în mai multe localități reprezintă, probabil, un alt rezultat al binomului tradiție-modernizare. Materialele de construcție utilizate cu preponderență sunt chirpiciul și *paianta* (o împletitură de nuiele umplută cu noroi). Acestea pot fi observate în pereții caselor cu tencuială căzută. În zonele montane găsim și construcții realizate din lemn. Structura de organizare a acestor case, în special a celor care se află la șosea, este puternic influențată de arhitectura de câmpie. Astfel, construcțiile acestea de tip tradițional sunt, de regulă, înguste, axa longitudinală a lor fiind perpendiculară pe stradă, iar de-a lungul clădirilor se întinde o verandă cu stâlpi.

În unele dintre aceste case au fost amenajate muzee locale, asigurând astfel posibilitatea prezentării unor elemente care aparțin patrimoniului material. Din această categorie fac parte și elementele de mobilier. În unele sate de la munte, aflate mai ales în zonele împădurite, avea loc confecționarea mobilierului. Această activitate era specifică mai ales în zonele locuite de slovaci și satisfacea nevoile locuitorilor satelor din împrejurimi. Unele elemente de mobilier (de exemplu: lăzi de zestre pictate manual, dulăpioare folosite pentru depozitarea diverselor lucruri) pot fi regăsite nu doar în colecțiile muzeelor, ci și în interiorul locuințelor.

În ceea ce privește portul popular este ușor de sesizat influența zonei de câmpie, mai ales în componența costumului tradițional maghiar. Acesta prezintă modificări datorate procesului de îmburghezire, de exemplu fusta scurtă (până în zona genunchilor), care nu este întâlnită în alte zone ale Transilvaniei. Portul popular românesc a păstrat un caracter tradițional mai puternic, dar, deși în mare parte unitar, portul de pe Valea Barcăului a integrat numeroase elemente de proveniență maghiară, prezentând similitudini cu acesta și în privința terminologiei. Un exemplu de împrumut îl reprezintă în portul popular bărbătesc pantalonii largi (*gatya – gaci*) confecționați din pânză. Aceștia reprezintă o influență a costumului

tradițional de câmpie și o tendință exercitată de influența culturii tradiționale maghiare. Unele elemente ale portului popular românesc sunt bogat ornamentate cu motive florale sau geometrice. Așa-numitul *laibăr* (vesta) este confecționat din postav negru împodobit cu motive florale bogat colorate. De asemenea, fustele (*poale*) și cămășile (*spăcele*) pot fi ornamentate. În prezent portul popular este purtat de membrii comunităților cu ocazia sărbătorilor sau a altor evenimente importante.

Una dintre preocupările, asociate și unui fel de tradiție economică, este viticultura și vinicultura. Sălajul și unele microregiuni, în special, se remarcă prin aceste activități specifice vinificației asociată, de cele mai multe ori, comunităților maghiare. În mai multe sate din regiune pot fi observate culturi de viță-de-vie și podgorii, precum și pivnițe individuale sau șiruri de pivnițe săpate în coastele dealurilor și construite în afara satelor. Acestea sunt situate, dinspre est spre vest, la Crasna, unde satul este înconjurat chiar de mai multe podgorii, precum și la Boghiș, Nușfalău, Bilghez, Zăuan și Lesmir. Datorită mai multor factori (producția scăzută de vin, structura demografică, dezinteresul față de starea construcției și faptul că aceasta poate prezenta un pericol pentru utilizatori etc.) pivnițele și șirurile de pivnițe sunt într-o stare de degradare avansată sau chiar închise cu lacătul. Alături de producția de vin este răspândită în regiune și producția rachiurilor de fructe, la casele particulare se întâlnește frecvent cazanul pentru fierberea țuicii.

La Făgetu, rețele de origine slovacă bazate pe cartofi, slănină, untură și unt, sunt folosite frecvent până în prezent. În comuna Marca, plăcinta cu brânză, o caracteristică locală, a devenit elementul central al festivalului *Plăcinta Mărcanului*. Sortimente de plăcinte sărate sau dulci au fost menționate și de localnicii din alte sate.

4. Ocrotirea și promovarea valorilor naturale

4.1. Patrimoniul natural al regiunii

4.1.1. Aspecte generale

Partea vestică a regiunii Sălajului, aria din sudul Șimleului Silvaniei, care se întinde de la satul Crasna până la Porț, reprezintă un spațiu divers, în care modul de utilizare tradițională a resurselor naturale este încă viu și astăzi. Acest fapt face posibilă nu numai supraviețuirea polenizatoarelor în spațiile nearate, pe teritoriul pajștilor al pășunilor și în scorburile stejarilor bătrâni, ci asigură și condiții optime pentru numeroase specii de animale și plante. Această regiune deluroasă, probabil tocmai datorită acestui caracter care îngreunează reamenajarea umană completă a spațiului, a reușit să conserve numeroase valori naturale care, mai la vest de noi, au ajuns să fie considerate rare sau chiar au dispărut. Pentru localnicii din Nușfalău, bâzâitul rădaștei în zbor reprezintă un element obișnuit al unei seri de vară, în timp ce, pentru un vizitator sosit din Vest, poate să însemne un element exotic cu care nu se mai poate întâlni decât prin intermediul televizorului.

Trei zone de protecție a naturii se cunosc în această regiune a Sălajului: Pădurea Lapiș, zonă de protecție naturală de importanță județeană, aflată la sud de Nușfalău, mica mlaștină cu turbă, din vecinătatea satului Iaz, respectiv, la granița dintre județul Sălaj, Cluj și Bihor, Muntele Șes, parte integrantă a rețelei ecologice europene Natura 2000.

În zonă găsim o varietate de păsări. Printre specii se regăsește barza albă (*Ciconia ciconia*), considerată comună la noi, însă, altminteri, protejată foarte strict; prigoarea (*Merops apiaster*), o specie considerată cu adevărat exotică datorită culorilor sale splendide; nagățul (*Vanellus vanellus*), care preferă spațiile cu apă – precum și multe alte specii de păsări prădătoare și cântătoare.

Pâraiele din Munții Plopișului adăpostesc o specie pe cale de dispariție: racul de ponoare (*Austropotamobius torrentium*), rar atât în țară cât și în Europa. Iar pădurile de stejari oferă habitate pentru rădașcă (*Lucanus cervus*) și pentru croitorul mare al stejarului (*Cerambyx cerdo*). Existența ultimelor două specii de gândaci de dimensiuni mari este importantă și din perspectiva faptului că larvele lor trăiesc exclusiv în stejarii bătrâni, astfel încât prezența lor denotă și o componență sănătoasă a pădurii, inclusiv din punctul de vedere al vârstei copacilor.

Un alt element care reflectă starea pozitivă a naturii din zonă este prezența izvorașului cu burta galbenă (*Bombina variegata*), o specie de broască protejată în întreaga Europă, dat fiind faptul că aceasta trăiește exclusiv în apele temporare, rezultate în urma exploatării de nivel mediu, de tip tradițional, a naturii dintr-o anumită zonă – de exemplu, în bălțile din zonele în care pasc turmele. Acoperirea cu beton a drumurilor folosite în agricultură, utilizarea tot mai puțin frecventă a căruțelor și intensificarea traficului din cauza folosirii tractoarelor, limitarea spațiului de mișcare a turmelor la aria fermelor și drenajul bălților temporare pot să contribuie însă la scăderea numărului sau chiar la dispariția completă a membrilor acestei specii de broaște de dimensiuni mici, cu burta colorată în galben și negru.

Mlaștina de la Iaz este cunoscută pentru roua cerului (*Drosera rotundifolia*): o minusculă plantă-relicvă, așa zis insectivoră, provenită din era glaciară.

Pășunile cu stejari seculari din această regiune își datorează existența și supraviețuirea pășunatului de tip tradițional, în cadrul căruia copacii au oferit și continuă să ofere protecție împotriva razelor soarelui, vântului și ploii atât pentru vaci, oi și bivoli, cât și pentru păstori. Astăzi, toate aceste pășuni cu stejari păstrează o importanță enormă în ceea ce privește ocrotirea biodiversității din zonă, datorită faptului că acești copaci oferă adăpost pentru rădaște, pentru croitorii mari ai stejarului și pentru numeroasele specii de păsări care își construiesc cuibul printre ramurile lor.

În sfârșit, stejarii aceștia reprezintă un element al peisajului cu care localnicii se pot mândri pe bună dreptate, datorită caracterului unic și frumuseții lor și care pot exercita un efect de atracție și asupra turiștilor interesați de frumusețile naturii. Pe lângă pășunile cu copaci, lacul

de acumulare de la Vârșolt, de lângă satul Crasna, are o importanță deosebită. Acest lac artificial dispune de o mare varietate de păsări acvatice care merită, în aceeași măsură ca și celelalte specii, să fie protejate.

4.1.2. Specii și habitate relevante din punctul de vedere al ocrotirii naturii

Flora Munților Plopiș, situată pe partea vestică a zonei, a fost examinată temeinic de către Gheorghe Coldea între anii 1970–80 (Coldea & Miclăuș, 1975; Coldea, 1970, 1971a, 1971b, 1972, 1973, 1979, 1981, 1984). În lucrarea sa de doctorat este prezentată o listă cu speciile care se pot găsi în Munții Plopiș și sunt mai rare în Transilvania. Acestea sunt următoarele: *Syringa josikaea*, *Rhynchospora alba*, *Trifolium angustifolium*, *Ceterah officinarum*, *Amaranthus deflexus*, *Ophrys sphegodes*, *Ophrys oesrtifera* v *oesterifera* ssp. *cornuta*, *Asplenium adiantum-nigrum*, *Aristolochia pallida*, *Rumex palustris*, *Biscutella levigata*, *Saxifraga bulbifera*, *Waldsteinia geoides*, *Genista germanica heteracantha*, *Cytisus ratisbonensis*, *C. austriacus*, *C. albus* var. *pallidus*, *Lathyrus versicolor*, *Euphorbia villosa*, *Rhamnus saxatilis* ssp. *tinctoria*, *Bupleurum tenuissimum*, *Scutellaria hastifolia*, *Asperula rivalis*, *Galium parisiense trichocarpum*, *Galium tenuissimum*, *Asyneuma canescens*, *Crepis capillaris*, *Bromus erectus* var. *villosum*, *Sesleria rigida* ssp. *haynaldiana*, *Carex depauperata*, *Allium falvum*, *Iris pseudocyperus*, *Limodorum abortivum*, *Epipogium aphyllum*, *Orchis purpurea*, *Anacamptis pyramidalis*, *Quercus pubescens*.

Date referitoare la nevertebrate găsim în formularul standard al sitului Natura 2000, Muntele Șes. Astfel, următoarele specii enumerate în anexa II au fost găsite în zonă: rădașca (*Lucanus cervus*), racul de ponoare (*Austropotamobius torrentium*), carabul (*Carabus variolosus*), croitorul alpin (*Rosalia alpina*) și cosașul lui Stys (*Isophya stysi*). Pe de altă parte, după efectuarea evaluării la Mlaștina de la Iaz (Grec, 2008), următoarele insecte au fost identificate: *Trichodes apiarius*, *Meligethes subsubrugosus*, *Meligethes coracinus*, *Meligethes atramentarius*, *Cyphon variabilis*, *Crysolina diversipes*, *Crysolina polita*, *Phyllotreta diademata*, *Longitarsus holsaticus*, *Longitarsus nigrofasciatus*, *Altica oleracea*, *Crepidocera*

transversa, *Ceutherrhynchus floralis*, *Ceutherrhynchus poliinaris*, *Ceutherrhynchus erysini*. Două specii interesante se întâlnesc în număr mare: rădașca (*Lucanus cervus*) și croitorul mare al stejarului (*Cerambyx cerdo*) care sunt și specii Natura 2000.

Pe baza datelor din literatura de specialitate au fost identificate 17 specii de pești din Barcău (Harka, 1998; Nagy, 2007), pe porțiunea care parcurge aria. Dintre aceste specii merită amintită prezența cărei (*Sabanejewia aurata*) și a porcușorului de nisip (*Gobio albipinnatus*) care sunt specii de importanță comunitară. A mai fost identificat și chișcarul carpatic (*Eudontomyzon danfordi*).

Despre amfibieni și reptile se găsesc date naționale (Cogălniceanu, Rozyłowicz, et al., 2013; Cogălniceanu, Székely, et al., 2013) și date referitoare la Transilvania (Covaciu-Marcov et. al., 2010; Ghira et al., 2002). Pe baza acestor date, următoarele tipuri de amfibieni și reptile pot fi găsite aici: salamandra (*Salamandra salamandra*), tritonul cu creastă (*Triturus cristatus*), buhaiul de baltă cu burta galbenă (*Bombina variegata*), buhaiul de baltă cu burta roșie (*Bombina bombina*), broasca râioasă verde (*Bufo viridis*), broasca râioasă brună (*Bufo bufo*), brotăcelul de copac (*Hyla arborea*), broasca roșie de munte (*Rana temporaria*), broasca roșie de pădure (*Rana dalmatina*), gușterul (*Lacerta viridis*), șopârla de câmp (*Lacerta agilis*), năpârca (*Anguis fragilis*), șarpele de casă (*Natrix natrix*), șarpele de apă (*Natrix tessellata*), șarpele de alun (*Coronella austriaca*), șarpele lui Esculap (*Zamenis longissimus*).

Am notat prezența a mai mult de 100 de specii de păsări. Dintre cele 10 specii de ciocănitoare care își fac cuib în România, 9 au fost prezente: ciocănitoarea neagră (*Dryocopus martius*), ghionoaia sură (*Picus canus*), ghionoaia verde (*Picus viridis*), ciocănitoarea pestriță mare (*Dendrocopos major*), ciocănitoarea de grădini (*Dendrocopos syriacus*), ciocănitoarea de stejar (*Dendrocopos mediu*), ciocănitoarea cu spate alb (*Dendrocopos leucotos*), ciocănitoarea pestriță mică (*Dendrocopos minor*) și capîntortura (*Jynx torquilla*). Fiecare dintre speciile de sfrâncioci cuibăritoare din țară a fost observată: sfrânciocul roșiatic (*Lanius collurio*), sfrânciocul cu frunte neagră (*Lanius minor*) și sfrânciocul mare (*Lanius excubitor*). Au fost notate cinci specii de păsări răpitoare diurne: uliul păsărar (*Accipiter nisus*), șorecarul comun

(*Buteo buteo*), eretele de stuf (*Circus aeruginosus*), vânturelul roșu (*Falco tinnunculus*), viesparul (*Pernis apivorus*) și barza neagră (*Ciconia nigra*).

În ceea ce privește barza albă (*Ciconia ciconia*), în cele 41 de localități evaluate în total, în 24 dintre ele am găsit cuiburi de berze, reprezentând 58.5% din localitățile evaluate. În cele 24 de localități am observat 77 cuiburi de berze, dintre care în 38 cuiburi s-au semnalat succes în procesul reproducerii, în total 69 de pui. În continuare, în 8 cuiburi s-au semnalat perechi fără pui, un cuib barză solitară și 30 de cuiburi neocupate (goale). Cele mai multe cuiburi de berze au fost observate în localitatea Nușfalău, unde am observat 22 de cuiburi. În cazul berzelor albe cel mai frecvent întâlnit factor de pericol este electrocutarea. Un procent semnificativ a berzelor își construiesc cuibul pe stâlpi de joasă tensiune, datorită acestui fapt puii care învață să zboare pot suferi foarte ușor electrocutări, ceea ce le poate cauza și decesul. În timpul migrației, un procent semnificativ de mortalitate este cauzată tot de electrocutare, ce afectează mai ales indivizii de un an (van den Bossche 2002, Horváth 2010).

Pentru a preveni electrocutarea berzelor este indicată amplasarea suporturilor de cuib pe stâlpi de electricitate de joasă tensiune, ce pot înălța chiar cu 1 metru cuibul, crescând astfel distanța dintre cuib și instalația electrică. După evaluările din 2004-2005 din România, s-a constatat că doar 13,55% din cuiburi erau construite pe stâlpi cu suport de cuib (Kósa 2005). În cazul cuiburilor observate de noi, mai puțin de jumătate dintre ele (48%) erau construite pe suport de cuib amplasat pe stâlp. Având în vedere datele colectate pe plan național la acel moment, rezultatele pot fi considerate satisfăcătoare. Printre alți factori care periclitează existența berzelor se mai pot enumera: transformarea, reducerea și pierderea habitatelor de hrănire, otrăvirea, perturbarea și îndepărtarea cuiburilor.

Următoarele specii de mamifere sunt cunoscute în zonă: râsul (*Lynx lynx*), lupul (*Canis lupus*), liliacul comun mare (*Myotis myotis*), cerbul (*Cervus elaphus*), cerbul lopătar (*Dama dama*), căprioara (*Capreolus capreolus*), jderul de copac (*Martes martes*), hârciogul (*Cricetus cricetus*), vulpea (*Vulpes vulpes*), mistrețul (*Sus scrofa*), pisica sălbatică (*Felis silvestris silvestris*).

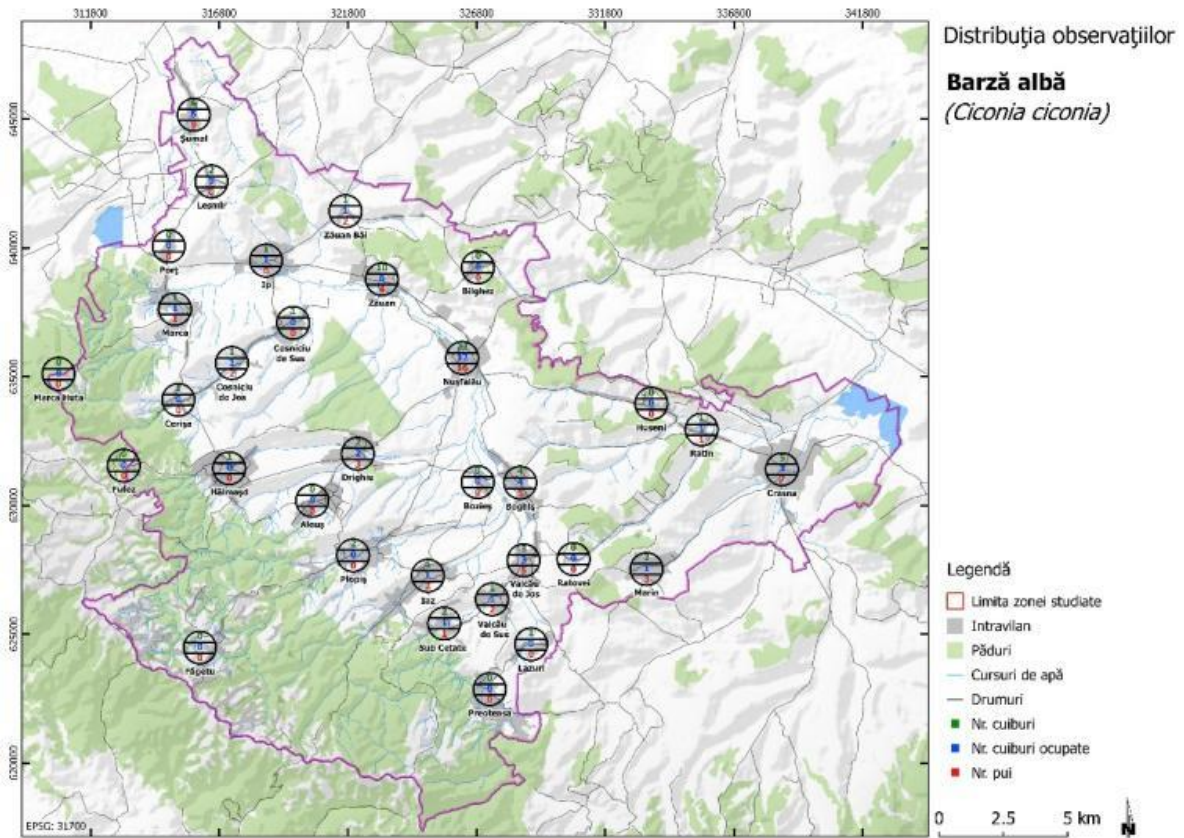

Fig. 15. Distribuția berzei albe (*Ciconia ciconia*) în regiune.

Dintre habitatele identificate se remarcă tipul de habitat vegetație de silvostepă eurosiberiană cu *Quercus* spp., pășunile cu arbori bătrâni, un tip de vegetație protejată în țară și periclitată în toată Europa.

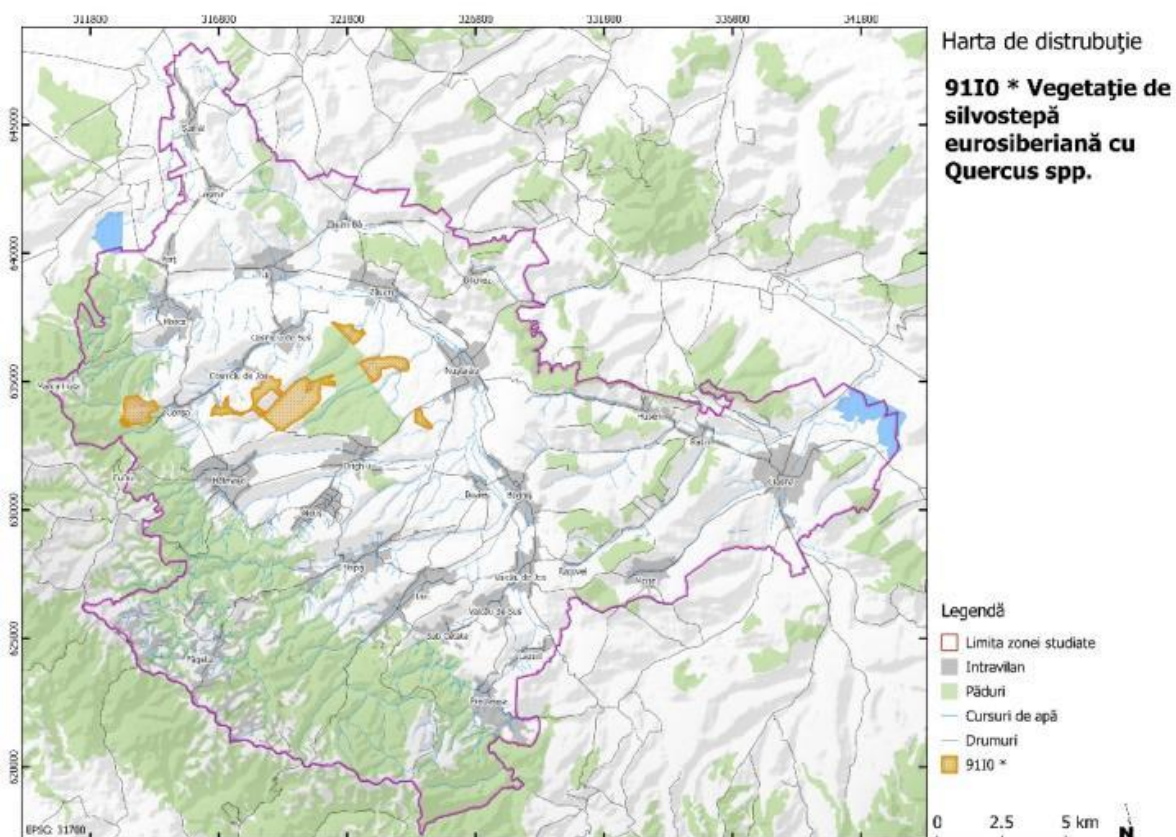

Fig. 16. Distribuția tipului de habitat vegetație de silvostepă eurosiberiană cu *Quercus* spp.

4.2. Arii noi propuse spre protecție locală

În această regiune sunt două rezervații naturale (Pădurea Lapiș și Mlaștina de la Iaz) și un sit Natura 2000 (Muntele Șes ROSCI0322). Pe baza observațiilor noastre recente am propus patru alte arii care, în opinia noastră, ar trebui incluse în categoria de zonă protejată – la nivel județean sau național.

4.2.1. Zona Lacului Vârșolt

Această arie de 1309 hectare este situată în partea estică comunei Crasna și cuprinde Lacul Vârșolt și zona sud-vestică a lacului până localitatea Crasna. Motivul principal pentru

care propunem această arie este că Lacul Vârșolț și zonele umede cu stuf și stufăriș de lângă lac asigură loc de cuibărire și de hrănire pentru mai multe specii, dintre care amintim: izvorașul cu burta galbenă, șarpele de casă, stârcul pitic, stârcul roșu, erete de stuf, pescărelul albastru, presura de stuf, lăstuul de mal, bătauș și fluierarul de munte. În partea sudică a zonei am inclus și două petice de pădure unde am identificat o colonie de stârci.

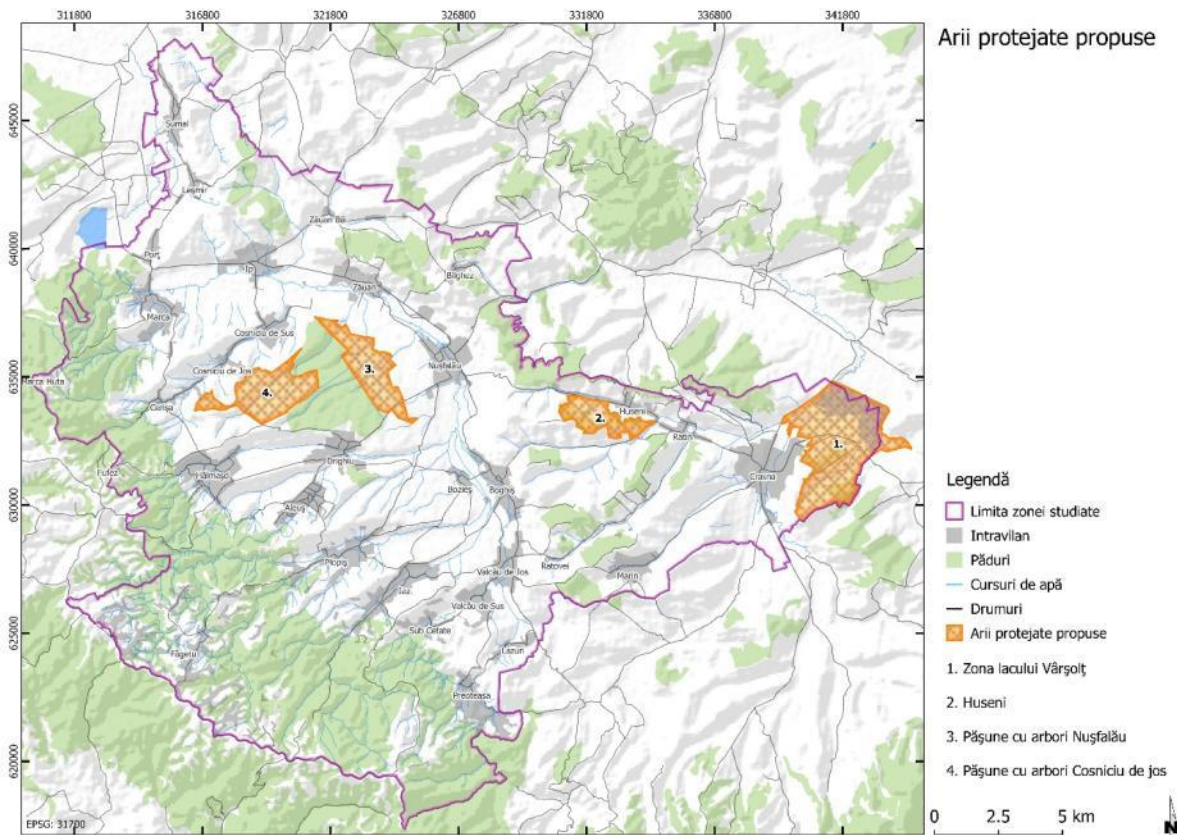

Fig. 17. Arii propuse spre protecție în regiune.

4.2.2. Pășunile cu arbori bătrâni de la Huseni

Această arie propusă, de 317 hectare, cuprinde păduri, pășuni și pășuni cu arbori bătrâni aflate sud de localitatea Huseni (Figura 4.). În această zonă am identificat cei mai mulți indivizi și cele mai multe urme de rădașcă. Au mai fost observate izvorașul cu burta galbenă și bursucul.

Dintre păsări am identificat, între altele, ciocănitoarea pestriță mare, ghionoaia verde, sfrânciocul roșiatic, sturzul de vâsc, fâsa de câmp și prigoria.

4.2.3. Pășunile cu arbori bătrâni de la Nușfalău

Aria propusă, de 490 hectare, cuprinde pășunile cu arbori bătrâni din partea estică a Pădurii Lapiș, în apropierea localității Nușfalău. Deși Pădurea Lapiș este deja declarată ca rezervație naturală, nu acoperă pășunile cu arborii și heleșteele din vecinătate, zone împreună cu care asigură habitate corespunzătoare pentru mai multe specii ocrotite. Pe parcursul observațiilor noastre am întâlnit într-un număr mare: rădașca, croitorul mare al stejarului. Am notat, de asemenea, izvoarașul cu burta galbenă, ciocănitoarea neagră, ghionoaia verde, silvia mică, lăstunul de mal, stârcul cenușiu, prigoria și fâsa de câmp.

4.2.4. Pășunile cu arbori bătrâni de la Cosniciu

Această arie de 558 hectare de lângă Pădurea Lapiș nu beneficiază încă de statut legal de protecție. La fel ca aria propusă precedent, a fost desemnată pentru prezența pășunii cu arbori bătrâni din partea vestică a pădurii, până localitatea Cosniciu de Jos. Pe această arie am observat specii de păsări ca: ciocănitoarea pestriță mare, sfrânciocul mare, potârnichea, prigoria, sturzul cântător și sturzul de vâsc.

5. Promovarea și managementul integrat al valorilor culturale și naturale

5.1. Propuneri pentru valorificarea patrimoniului etnografic

5.1.1. Muzeu și colecții locale

Rezultatele cercetării arată că există o colecție sau un muzeu local aproape în fiecare sat, și că nu există comună fără astfel de instituții. Aceste muzeu prezintă tradiția bogată a zonei, a satelor, de la obiecte și elemente de porturi populare până la diferite activități specifice zonei. Situația acestor colecții, totodată, variază de la caz la caz: în unele sate sunt muzeu care pot fi vizitate, iar în celelalte sate este greu și găsirea colecției. Situația acestor muzeu ar putea fi îmbunătățită prin semnarea unor acorduri de colaborare cu instituții de învățământ superior și/sau instituții de profil care ar putea asigura sprijinul necesar (de exemplu în cadrul unor stagii de practică) pentru inventarierea obiectelor, păstrarea acestor obiecte și în funcție de posibilități digitalizarea colecțiilor. Aceste acțiuni ar putea constitui primul pas către un plan de management integrat al acestor colecții care ar putea fi finalizat cu un traseu cultural și materiale de prezentare accesibile și online. Trebuie accentuat faptul că în satul Iaz există trei muzeu locale, lucru fără precedent în România.

5.1.2. Ansambluri de pivnițe

În Europa De Vest turismul culinar constituie o importantă parte a turismului cultural și a acelei forme de turism care încearcă să ofere experiențe unice și autentice doritorilor. În regiune, dintre elementele autentice păstrate, se remarcă cultura viței de vie și a vinului specifică acestui zone și pivnițele care sunt aproape unice în Transilvania. Starea acestor pivnițe este de multe ori deteriorată, deși reprezintă în același timp și vestita ospitalitate a omului sălăjean. Tot în Occident zonele viticole au fost reinventate și incluse în trasee turistice, ori s-au creat trasee turistice proprii. Colaborările între instituțiile locale și entitățile private,

proprietarii de pivnițe (de tip public-privat), ar putea ajuta la revigorarea acestui sector. O posibilitate ar fi și colaborarea cu alte zone viticole din străinătate (de ex. Ungaria) prin care experiențele acumulate de celelalte zone viticole ar putea fi implementate și în această zonă. În România există deja ideea și practica drumului vinului: o asemenea inițiativă ar putea conecta ansamblurile de pivnițe din Crasna până în Leșmir, incluzând și cazanele de pălincă. Trebuie menționat că această inițiativă presupune locuri de cazare și oferte culinare.

5.1.3. Tehnici de management tradițional al peisajului

În condițiile industrializării agriculturii în Europa tehnicile de management tradițional care au persistat în România devin din ce în ce mai valoroase și în contextul turismului. În agricultura tradițională accentul se punea pe produsul obținut, dar în noile contexte, pe lângă produs, devine important și procesul de producție. Nu numai produsele sunt de vânzare, dar și procesele de producție precum și cadrul peisagistic al acestui proces. În unele zone ale Transilvaniei aceste procese și cadre naturale se vând cu succes: antreprenori din sudul și estul Transilvaniei includ în oferta turistică plimbări cu căruța, vizite la stâne și degustare de produse lactate proaspete la fața locului, dar chiar și posibilitatea de a participa la diferite munci agricole, de exemplu pregătirea fânului. Acest potențial există și în regiune și este completat de prezența târgurilor care mai păstrează unele trăsături tradiționale.

5.1.4. Festivaluri, evenimente folcloristice locale

Atât portul popular, cât și cântecele populare au supraviețuit aproape în totalitate în cadrul unor festivaluri și evenimente folcloristice locale. Zilele satului, comunei, diferite festivaluri se organizează în cea mai mare parte a comunelor, dar aceste festivaluri nu reușesc să aibă un impact major în privința promovării culturii locale. Planificarea mai detaliată a acestor evenimente, implicarea unor specialiști (chiar și prin acorduri de colaborare cu instituții de învățământ superior) și găsirea unor elemente unice pe care se poate construi un brand local ar putea ajuta la mărirea impactului acestor evenimente.

Trebuie menționat că impactul potențial al posibilităților enumerate mai sus ar putea fi maximizat dacă aceste elemente ar fi combinate și și-ar găsi locul într-o ofertă bine gândită, promovată cel puțin în trei limbi, pe suport de hârtie, dar mai ales online. Pentru acest scop însă este necesară colaborarea decidenților locali, a sectorului privat și localnicilor, precum și a sferei non-guvernamentale și a actorilor din sfera academică.

5.2. Propuneri pentru protejarea și valorificarea patrimoniului arheologic

În zona extravilană aparținând comunelor regiunii cercetate se propune în cazul îmbunătățirilor funciare ca lucrările să fie supravegheate de arheologi în vederea diminuării efectelor asupra vestigiilor arheologice. Având în vedere ponderea mare a siturilor și descoperirilor arheologice pe baza localizării lor pe teren (vezi Fig. 1-11 și hărțile cumulative ale descoperirilor arheologice Fig. 12-14) observăm o concentrare a obiectivelor de interes arheologic ale perioadei preistorice, romane și post-romane, respectiv a descoperirilor medievale timpurii în apropierea localităților. Configurația topografică a zonei propice stabilirii unor comunități preistorice sau aparținând unor epoci istorice ulterioare face ca în viitorul apropiat să ne așteptăm la apariția unor noi descoperiri de interes arheologic. În ceea ce privește tumulii existenți în zona Nușfalău-Boghiș-Huseni (Fig. 12), fără o datare și atribuire culturală certă concentrate în zonele menționate, regiunea necesită alte cercetări de teren.

În perimetrul localităților se recomandă marcarea prin indicatoare a siturilor arheologice, delimitarea unor zone de protecție în jurul acestora, unde toate intervențiile să fie monitorizate, intervenindu-se în vederea protejării patrimoniului arheologic. Dintre siturile arheologice cunoscute de pe teritoriul comunei Crasna, suntem de părere că următoarele puncte, necesită o atenție sporită din partea autorităților locale (prezentarea fiind în ordine cronologică):

Perioada preistoriei: *Crasna-Biserica Reformată, Crasna-Csereoldal, Crasna-Dirika, Huseni-Într-a grofului, Marin-Lab și Marin-Vis a vis de Lab, Boghiș-Băi, Boghiș-Valea Silvașului/Újhegy, Bozieș-Așezarea Otomani, Nușfalău-Așezarea Wietenberg, Nușfalău-Borat*

ret, Nușfalău-Țigoiul lui Benedek/Râtul Mare. Aceste situri arheologice prezintă un interes științific sporit, în cazul oricărei intervenții (lucrări de îmbunătățiri funciare, amenajări de teren sau construcții), se recomandă descărcarea de sarcină arheologică cât mai exhaustivă. Se vor lua măsurile de protejare a patrimoniului imobil prin solicitarea protecției în caz de nivelare și construirea unor relee telefonice.

Epoca antichității clasice: *Crasna-IAS (fosta fermă Györffy) și Crasna-Necropola din epoca romană (RAN)/Rét, Huseni-Biserică, Ratin–Valea Mortănița/Mortăuța, Boghiș-Nagy Mező, Bozieș-In apropierea grajdurilor CAP, Marca-Cetate, Nușfalău-Zovany Kertalja, Nușfalău-Țigoiul lui Benedek/Râtul Mare.* Aceste situri arheologice prezintă un interes științific sporit, în cazul oricărei intervenții (lucrări de îmbunătățiri funciare, amenajări de teren sau construcții), se recomandă descărcarea de sarcină arheologică cât mai exhaustivă. De asemenea se vor lua măsurile de protejare a patrimoniului mobil și imobil.

Epoca medievală timpurie și epoca medievală: *Crasna-Biserica Reformată și Crasna-Grajduri, Ratin–Așezarea medievală/ Sat, Boghiș-Băi, Boghiș-Nagy Mező, Nușfalău-Hotarul SV al localității/ La Vulpiște, Nușfalău-Vulpiște/Halmak pataka, Nușfalău-Țigoiul lui Benedek/Râtul Mare, Drighiu-Față.* Aceste situri arheologice prezintă un interes științific sporit, în cazul oricărei intervenții (lucrări de îmbunătățiri funciare, amenajări de teren sau construcții), se recomandă descărcarea de sarcină arheologică cât mai exhaustivă. De asemenea se vor lua măsurile de protejare a patrimoniului mobil și imobil.

Având în vedere diversitatea siturilor arheologice nereperate (de la Neolitic la Epoca Modernă), este necesar ca toate lucrările care afectează solul, indiferent de caracter - privat sau comunitar, edilitar sau industrial, gospodăresc, utilitar sau agricol – să se solicite „Evaluarea arheologică de teren și diagnostic”. Pentru siturile cunoscute, monument *de categoria A* sau *de categoria B*, se va cere „Descărcarea terenului de sarcină arheologică”.

Valorificarea patrimoniului arheologic extrem de bogat necesită valorificarea științifică și turistică a investigațiilor arheologice precedente respectiv întreprinderea unor noi cercetări sistematice (sondaje arheologice, cercetări geomagnetice și fotografii aeriene) în punctele de

interes major, precum cetatea dacică de la *Marca, Nușfalău-Țigoiul lui Benedek/Râtul Mare, Crasna-Csereoldal, Crasna-Dirika, Huseni-Într-a grofului, Crasna-Biserica reformată, Valcău-Cetate etc.* Planificarea mai detaliată a acestor activități poate fi legată de organizarea unor „șantier școală” internaționale, implicarea unor specialiști (chiar și prin acorduri de colaborare cu instituții de învățământ superior) studenți și voluntari și găsirea unor elemente unice pe care se poate construi un brand local ar putea ajuta la mărirea impactului acestor evenimente. Elaborarea unor panouri de informare (panouri informative, texte detaliate accesibile prin QR Code) și stabilirea unor trasee de vizitare. Una dintre elementele de atracție ale zonei poate fi reconstrucția unor părți din cetatea medievală de la Valcău respectiv fortificația dacică de la Marca. Aici s-ar putea organiza două mici muzee în aer liber și festivaluri medievale și daco-romane.

Concomitent cu taberele de arheologie, în perioada de primăvară și toamnă pot fi organizate activități de cercetări perieghetice sistematice având ca teme detectarea și cartografierea unor noi situri arheologice și documentarea de noi specii de floră și faună. Grupul țintă al acestor activități ar putea fi voluntarii străini. Organizarea unor excursii de studiu tematice pentru grupuri organizate (elevi de vârste diferite) pentru cunoșterea patrimoniului arheologic din diferite epoci istorice. Căutarea cu ajutorul GPS a tumulilor din perimetre prestabilite.

Exploatarea potențialului arheologic poate fi realizată prin concursul consiliilor locale, a sectorului privat, a sferei non-guvernamentale și a mediului academic. Oferta trebuie să combine posibilitățile oferite și să aibă o componentă puternică de promovare mai ales în mediul online și prin intermediul operatorilor de turism din străinătate.

5.3. Propuneri pentru protejarea și valorificarea patrimoniului arhitectural

Pe parcursul inventarierii patrimoniului construit al regiunii, pe lângă documentarea prin fișe de monument și fotodocumentații, am putut observa mai multe fenomene generale, care ar merita luate în vedere pe parcursul unor proiecte ce vizează conservarea și revitalizarea

patrimoniului arhitectural al regiunii. Neajunsurile listei oficiale a monumentelor istorice sunt binecunoscute specialiștilor din acest domeniu, dar în cazul regiunii cercetate acest fenomen se manifestă accentuat, mai multe edificii valoroase atât din punct de vedere arhitectural, cât și istoric (de exemplu conacul Bánffy din Nușfalău, conacul Bánffy din Boghiș, etc.) nu beneficiază de protecția oferită de lege prin clasarea lor ca monumente istorice. Clasarea lor în viitor pe Lista Monumentelor Istorice ar putea asigura nu numai protecția lor ca monumente, dar, includerea lor prin clasare în rândul edificilor eligibile prin diverse mecanisme de finanțare, ar putea spori decisiv și posibilitățile de restaurare ale lor. În cazul edificiilor de valoare patrimonială locală, mai ales în cel al edificiilor arhitecturii vernaculare, care sunt în stare de conservare foarte precară, și fără intervenții de specialitate chiar în ultimul stadiu al existenței lor, salvagardarea și conservarea lor ar putea fi înlesnită de o serie de măsuri de protecție locale adoptate de administrațiile comunale.

În urma celor observate pe teren considerăm că, pe baza importanței lor arhitecturale și istorice din regiunea cercetată, ar merita incluse pe Lista Monumentelor Istorice, categoria B, următoarele edificii:

- conacul Bánffy din Nușfalău (pe listă figurează numai castelul Bánffy din același localitate)
- vila de vânătoare a familiei Bánffy din pădurea Lapiș
- fosta fabrică de spirt din Nușfalău a familiei Bánffy, un monument industrial important din regiune
- hambarul fostei curți nobiliare Bánffy din Nușfalău (str. Ady Endre)
- conacul Bánffy din Boghiș
- biserica romano catolică din Crasna
- edificiul grădiniței din Crasna
- fosta școală confesională reformată din Crasna

În cazul edificiilor valoroase ale arhitecturii vernaculare o serie de măsuri de protecție la nivel local sau renovarea și înzestrarea cu funcții noi (de exemplu muzee locale, puncte de informare turistică etc.) ale exemplilor cele mai valoroase ale acestui tip al arhitecturii vernaculare ar putea asigura păstrarea unor exemple caracteristice ale clădirilor tradiționale din regiune. O altă problemă importantă a patrimoniului arhitecturii vernaculare și a imaginii tradiționale a localităților este cea legată de găsirea unor posibilități de a păstra aspectul tradițional al imaginii localităților respective, un aspect care, în unele cazuri, pe termen lung, ar putea constitui o plusvaloare culturală care ar putea să fie valorificată și din punct de vedere turistic. În acest sens este importantă formularea unor regulamente urbanistice (mai ales în cadrul Planurilor Urbanistice Generale) care, pe lângă asigurarea unor posibilități de modernizare, încearcă să păstreze și elemente ale aspectului tradițional al localităților în cauză și interzic intervențiile care denaturează într-un mod drastic imaginea comunelor și satelor respective. În acest sens ar putea ajuta la păstrarea aspectului tradițional al localităților elaborarea la nivel județean a unor proiecte tip de case, care oferă toate condițiile necesare vieții moderne, dar totodată țin cont și de formele arhitecturale tradiționale ale regiunii. Aceste proiecte tip ar putea fi oferite gratuit celor interesați, eventual acordându-se și alte facilități celor care construiesc un astfel de edificiu. Acestea ar constitui o posibilitate importantă a păstrării și perpetuării aspectului tradițional al localităților din regiune.

5.4. Propuneri pentru protejarea și valorificarea patrimoniului natural

Regiunea sud-vestică a Sălajului găzduiește o biodiversitate ridicată datorită practicilor agricole tradiționale respectiv datorită lipsei managementului agrar intensiv. Prin urmare peisajul este mozaicat și conține multe tipuri de habitat care oferă șansa de supraviețuire a multor specii. Aici trebuie menționat numărul ridicat al speciilor de ciocănitoare, populația semnificativă de sfrâncioci roșiatici, buhai de baltă cu burtă galbenă, rădașcă, dar și a berzei albe, a racului de ponoare. La această listă, de altfel lungă, se adaugă rarități ca roua cerului,

dar și habitate exotice ca pășunile de arbori bătrâni. Deși aceste specii și habitate încă sunt considerate comune la noi, ele sunt ocrotite tocmai pentru că în vestul Europei sunt pe cale de dispariție. Astfel ele reprezintă valori, puncte de atracție pentru orice turist doritor să petreacă zile, săptămâni în mijlocul unui peisaj cu o biodiversitate ridicată.

Protejarea acestor valori naturale poate fi efectuată prin mai multe modalități:

- (a) prin desemnarea unor noi arii de protecție locală;
- (b) prin sprijinirea, menținerea activităților agrare tradiționale (păstorit, cosit etc.);
- (c) prin evaluarea adecvată a oricărei activități agrare, industriale care ar aduce modificări în regimul de folosință a habitatelor regiunii, ținând cont de importanța păstrării condițiilor optime pentru menținerea biodiversității;
- (d) prin restaurarea și amenajarea unor parcuri dendrologice (parcul Conacului Bánffy de la Nușfalău) sau a grădinii botanice lui Cserey Farkas din Crasna.
- (e) prin conștientizarea publicului larg și a factorilor de decizie în ceea ce privește valorile naturale ale regiunii;
- (f) prin valorificarea capitalului natural al regiunii prin turism de natură.

În privința asigurării pe termen lung a sustenabilității procesului de ocrotire este recomandată atragerea elevilor în acțiuni de protecție. Concursuri pe teme de ocrotire a naturii, excursii la puncte de atracții, organizarea unor evenimente ca Ziua Pământului, Ziua Biodiversității etc. ar asigura pe termen lung formarea unei generații conștiente de importanța păstrării valorilor naturale.

Valorificarea acestor valori naturale se poate face mai ales prin atragerea turiștilor (interni, externi). Pentru a atinge acest scop e nevoie de campanii de informare și la nivel local (pentru ca locuitorii să fie conștienți de valorile naturale ale regiunii), dar și la nivel național. O modalitate eficientă de popularizare a valorilor naturale este amplasarea unor panouri de

informare (cu cod QR) în centrul fiecărei localități, cu referire la valorile naturale ale împrejurimilor, respectiv la punctele de atracție majoră, de exemplu: la pășunile cu arbori bătrâni, la lacul de acumulare de la Vârșolt, la Pădurea Lapiș, la diferitele pârauri ale regiunii, la parcuri dendrologice etc. În același timp stabilirea unor trasee de vizitare ar ajuta în mod considerabil turismul de natură al regiunii.

5.5. Propunere pentru dezvoltarea tipurilor de turism

5.5.1. Turismul cultural și turismul de patrimoniu

Definiție: Turismul de patrimoniu face parte din turismul cultural. Gábor Michalkó și Tamara Rátz definesc conceptul din urmă în felul următor: *În abordarea cea mai largă, turismul cultural reprezintă un produs turistic al cărui element central constă în puterea de atracție care satisface nevoile intelectuale ale turiștilor, în sensul cel general al termenului. Într-un sens mai restrâns, turismul cultural reprezintă o călătorie întreprinsă dintr-o motivație culturală; de exemplu, vizitarea monumentelor arhitecturale și a siturilor de patrimoniu, participarea la festivaluri, vizitarea expozițiilor, muzeelor sau concertelor, călătoria de studiu sau pelerinajul¹⁷. Potrivit definiției lui Swarbrooke este vorba despre un tip de turism bazat pe patrimoniul cultural, în cazul căruia patrimoniul reprezintă, pe de o parte, un element central al produsului turistic, pe de altă parte, motivația principală pentru turiști¹⁸.*

Situația din prezent: Elementele de patrimoniu construit cu cel mai mare potențial turistic din regiune sunt fostele reședințe nobiliare, printre care castelul și conacul Bánffy din Nușfalău și din Boghiș, lăcașele de cult, bisericile refomate din Crasna și din Nușfalău, respectiv biserica ortodoxă din lemn, în satul Porț. Fostele reședințe nobiliare ale familiei Bánffy necesită renovare deoarece, în starea lor actuală acestea nu pot fi considerate obiective

¹⁷ Michalkó – Rátz, 2005: A kulturális turizmus élmény-gazdaságtani szempontjai, pp. 164-165.

¹⁸ Swarbrooke, 1994: The Future of the Past: Heritage Tourism Into the 21st Century, p. 70.

turistice reale. Renovarea patrimoniului construit al regiunii este îngreunată de faptul că numeroase clădiri nu figurează pe listele naționale de protecție a monumentelor arhitecturale.

Recomandări: Se recomandă includerea elementelor de patrimoniu construit care prezintă potențial turistic real pe listele monumentelor arhitecturale naționale, precum și renovarea fostelor reședințe nobiliare ale familiei Bánffy, pentru ca acestea să poată fi vizitate de către turiști, alături de organizarea regulată a unor evenimente culturale în aceste locații. În zona mai largă a regiunii se regăsesc mai multe clădiri nobiliare vechi care ar merita să fie prezentate pe parcursul unor tururi ghidate: cetatea Báthory de la Șimleu Silvaniei, castelul Degenfeld-Schomburg de la Balc, castelul Bay de la Treznea, castelul Wesselényi de la Jibou, castelul Károlyi de la Carei, castelul Teleki de la Coltău, cetatea și castelul Karolyi din Arud, respectiv castelele Bánffy de la Bonțida și de la Răscruci.

5.5.2. Turismul legat de evenimente

Definiție: Turismul legat de evenimente reprezintă acel tip de turism în cadrul căruia evenimentul/ evenimentele organizate în regiunea respectivă constituie obiective de atracție turistică și îndeplinesc un rol în construirea imaginii localității sau regiunii¹⁹. Mai demult, această ramură turistică a fost subordonată altor forme ale turismului (turismul profesional – conferințe, turismul sportiv – evenimente mondiale, turismul cultural – festivaluri, concerte). În prezent, turismul legat de anumite evenimente este tratat din ce în ce mai mult ca o ramură turistică de sine stătătoare.

Situația din prezent: evenimentele organizate în regiune nu pot fi adresate unor grupuri-țintă mai largi. Astfel, grupul-țintă al evenimentelor se limitează la așezarea, respectiv la comuna organizatoare. Există foarte puține evenimente care prezintă un caracter specific regiunii și care să aibă în centrul lor valorile individuale ale așezărilor, respectiv ale comunelor individuale.

¹⁹ Getz, 2008: Event tourism: Definition, evolution, and research, p. 422.

Recomandări: Promovarea evenimentelor existente într-un cadru mai larg și implicarea așezărilor, respectiv a comunelor din zonă, în evenimentele locale; organizarea unor evenimente noi, dedicate evidențierii valorilor locale; de exemplu, Festivalul Ciupercilor la Nușfalău, Zilele Mierii la Valcău de Jos, Târgul Produselor Tradiționale la Crasna și/ sau la Nușfalău, Balul Recoltei și Festivalul Vinului la Crasna; armonizarea calendarului evenimentelor existente deja cu evenimentele noi, pentru ca vizitatorii să aibă întotdeauna evenimente la care pot să participe.

5.5.3. Turismul rural

Definiție: Turismul rural poate fi perceput, într-un sens mai restrâns, ca o formă de completare a veniturilor familiilor de la sat. În sensul mai larg al termenului, toate activitățile turistice de la țară se includ în această categorie. În studiul prezent, considerăm drept revelantă interpretarea restrânsă a conceptului de turism rural. Potrivit acestei interpretări, *turismul rural înseamnă faptul că locuitorii satelor pun la dispoziția turiștilor încăperile nefolosite din cadrul propriilor case, ca activitate de completare a veniturilor, pe lângă ocupația lor principală (agricultura sau industria)*²⁰. Turismul rural include serviciile de primire a turiștilor, printre care cazarea, mesele oferite vizitatorilor și organizarea de programe pentru turiști. Potrivit lui Gábor Michalkó, în cadrul turismului rural, exploatarea în scopuri turistice a caselor private de la țară este asociată cu prezentarea valorilor mediului natural și vieții de la țară. În cadrul turismului rural, vizitatorii au ocazia să cunoască viața de la țară, tradițiile și obiceiurile locale, precum și mâncărurile și băuturile locale. În același timp, oaspeții se pot alătura localnicilor în cadrul muncilor agricole și al celor din jurul casei.²¹

Situația din prezent: Regiunea poate fi atractivă pentru turiști datorită caracterului intact pe care îl prezintă, dat fiind faptul că vizitatorii acesteia obțin o perspectivă asupra unui mediu natural, de tip arhaic. Dezvoltarea turismului rural este îngreunată de faptul că

²⁰ Csizmadia, 1993: Falusi turizmus – környezetbarát turizmus oktatási összefüggései.

²¹ Michalkó, 2004: A turizmuselmélet alapjai, p. 158.

majoritatea caselor construite în stil tradițional stau astăzi părăsite. În același timp, este îndoielnică și deschiderea localnicilor spre astfel de activități. În prezent, localitățile din regiune nu exploatează aproape deloc posibilitățile inerente turismului rural.

Recomandări: Se recomandă crearea posibilităților de cazare și alimentație necesare dezvoltării turismului rural, elaborarea unor programe de petrecere a timpului liber pentru oaspeți și asigurarea canalelor de comunicare necesare pentru popularizarea turismului rural.

5.5.4. Gastroturismul

Definiție: În categoria gastroturismului sunt incluse călătoriile întreprinse cu scopul cunoașterii valorilor gastronomice ale unei regiuni²². În cadrul acestei forme de turism, accentul se pune pe gustarea mâncărilor și băuturilor caracteristice ale localității, participarea la festivalurile gastronomice și cunoașterea mai profundă a gastronomiei dintr-o anumită regiune.

Situația din prezent: Gastroturismul este strâns asociat cu turismul rural (gustarea mâncărilor și băuturilor tradiționale) și cu turismul legat de evenimente (participarea la evenimente gastronomice). În ceea ce privește gastroturismul, nu putem evidenția mâncăruri exclusiv locale. Există însă câteva produse locale, printre care ciupercile, mierea sau plăcinta, pe care s-ar putea construi cu succes gastroturismul regiunii. Față de mâncăruri, cultura băuturilor dispune de o tradiție mai bogată în regiune, dat fiind faptul că această zonă a fost cândva o regiune vinicolă importantă. În cadrul regiunii, tradițiile cele mai bogate ale viticulturii pot fi întâlnite, în primul rând, în comuna Crasna, unde se organizează până în prezent și diferite evenimente legate de cultura vinului. Pe lângă Crasna, această meserie are vechi tradiții și în satele Zăuan, Nușfalău, Boghiș, Leșmir și Bilghez. Din nefericire, în prezent, din ce în ce mai puțini producători se ocupă cu cultivarea strugurilor și cu producerea vinului. Acest lucru îl indică și faptul că tot mai multe șiruri de pivnițe stau părăsite, mai ales în zona satelor Leșmir și Bilghez. Una din problemele generale constă în faptul că, de cele mai multe

²² Bujdosó, Kerekesné, Ujvári, 2012: Gasztronómia a vendéglátásban.

ori, producătorii nu au posibilitatea să își îmbutelieze și să își eticheteze vinurile, respectiv nu beneficiază de condițiile culturale necesare îmbutelierii vinului în viticulturi de dimensiuni mai reduse.

Recomandări: Calitatea vinurilor ar permite fundamentarea mai eficientă a promovării turistice a zonei pe turismul vinului. Pentru aceasta însă, regiunea ar avea nevoie de vinuri îmbuteliate și etichetate corespunzător, precum și de cât mai multe modalități prin care această formă a turismului poate fi popularizată, printre care, de exemplu, organizarea unor programe de vizite a pivnițelor, degustări de vin în pivnițe și castele, serate și baluri ale vinului, tururi ghidate legate de cultura vinului, festivaluri ale vinului și baluri ale recoltei. Șirurile de pivnițe caracteristice regiunii ar putea forma baza pentru turismul vinului din zonă. În vederea exploatării potențialului turistic al regiunii, vizitarea acestor obiective turistice ar putea fi integrată într-un traseu turistic al vinului, care ar putea fi îmbogățit și cu diferite programe organizate.

5.5.5. Turismul natural

Definiție: Formele cel mai des întâlnite ale turismului natural sunt excursiile pedestre și drumețiile, dar și excursiile speologice, alpinistice, cicliste, ecvestre, precum și excursiile pe apă și de schi fac parte din aceeași categorie. Turismul bazat pe drumețiile întreprinse în cadrul naturii sunt o formă blândă de turism care *reprezintă un trafic turistic care facilitează înțelegerea reciprocă între populația locală și oaspeți, nu periclitizează caracteristicile culturale ale regiunii vizitate și permit inclusiv menajarea peisajului natural.*²³ În forma sa clasică, turismul natural conduce vizitatorii în mijlocul naturii *neatinse*, în vederea observării proceselor și fenomenelor naturale, precum și a speciilor din natură. Potrivit lui Michalkó, turismul bazat pe excursiile în natură, asemănător excursiilor pe apă, de pescuit sportiv și de

²³ Tasnádi, 1998: A turizmus rendszere

vânătoare, fac parte din categoria turismului activ, a cărei caracteristică principală constă în faptul că atitudinea turistului se bazează pe procesele active.²⁴

Situația din prezent: peisajele naturale relativ neatise și valorile naturale conservate cu succes ale regiunii recomandă această zonă pentru practicarea turismului natural. Problema cea mai mare este faptul că cele mai importante valori naturale ale regiunii nu sunt evidențiate și prezentate corespunzător turiștilor. Indicatoarele de informare turistică și traseele de drumeții marcate lipsesc, după cum nu există nici serviciile care ar sprijini drumețiile în natură, precum cele de închiriere de biciclete sau de conducerea drumețiilor de către ghizi care ar însoți turiștii pe aceste trasee.

Recomandări: Prezentarea valorilor naturale, plasarea unor indicatoare de informare dedicate turiștilor, delimitarea unor zone pentru camping și amenajarea unor trasee de excursii marcate, pedestre și cicliste, precum și amenajarea unor puncte de observare și de hrănire a animalelor. Din punctul de vedere al turismului natural, teritoriile de importanță primară sunt mlaștina de la Iaz, Munții Plopișului, Pădurea Lapis, pășunile cu stejari seculari, respectiv zona lacului de acumulare Vârșolt, în cazul căruia, pe lângă pescuitul sportiv, turismul ar putea fi sprijinit și prin amenajarea unor puncte de observare a păsărilor.

5.5.6. Turismul medical și cel curativ

Definiție: Turismul medical reprezintă un produs turistic în cazul căruia motivația primară a deplasării constă în păstrarea sau în ameliorarea stării de sănătate a individului. În funcție de elementul central al produsului, care poate consta în vindecare sau în profilaxie, putem distinge între turismul curativ și turismul wellness²⁵. Turismul curativ se bazează pe servicii asociate cu diferite tipuri de factori curativi și moduri de vindecare și se bazează, de obicei, pe anumite resurse naturale, precum apa termală sau medicinală, nămolul sau anumite manifestări postvulcanice. Turismul termal reprezintă un segment de importanță majoră în

²⁴ Michalkó, 2004, p. 168.

²⁵ Michalkó, 2004, p. 153.

domeniul turismului curativ, unde produsul turistic se bazează pe apa de peste 30°C, cu efecte terapeutice²⁶.

Situația din prezent: Regiunea oferă, în prezent, o singură stațiune balneară pentru cei interesați de turismul wellness și cel curativ, stațiunea balneară de la Boghiș, cu toate că resursele naturale necesare pentru amenajarea unei asemenea stații ar exista și în satele Nușfală și Zăuan. Apa termală cu efect terapeutic de la Boghiș se pretează, în primul rând, la tratamentul bolilor sistemului nervos, reumatice și ginecologice. Stația balneară îi așteaptă pe cei dorică de relaxare cu bazine cu apă caldă, acoperite sau în aer liber, iar pe turiștii care vizitează stațiunea cu scopul însănătoșirii, cu diferite tratamente fizioterapeutice (hidroterapie, balneoterapie, termoterapie, fitoterapie și mecanoterapie). Majoritatea criticilor formulate în legătură stația balneară subliniază raportul preț/ valoare necorespunzător.

Recomandări: Turismul medical și cel curativ al regiunii poate fi dezvoltat prin exploatarea mai eficientă a resurselor naturale. De asemenea, se recomandă evaluarea posibilităților pentru amenajarea unei stațiuni balneare în localitatea Zăuan, dat fiind faptul că băile din această localitate au făcut parte odinioară dintre băile de cea mai bună calitate ale Ungariei (observație: în baza raportului oficial din 1889 al medicului general al comitatului). În ceea ce privește stația de la Boghiș, se recomandă elaborarea unei politici de prețuri care să fie competitivă la nivel regional deoarece experiența din acest domeniu indică faptul că majoritatea reclamațiilor din prezent se referă la lipsa unui raport echilibrat între calitate și preț.

²⁶ Michalkó, 2004, p. 153.

6. Plan de promovare prin diferite instrumente și canale de popularizare

În acest capitol vom formula propuneri cu privire la formele turistice prezentate, având în vedere grupurile-țintă cărora li s-ar putea adresa promovarea regiunii, precum și canalele de comunicare propuse. În capitolul anterior, am definit cinci tipuri de activități turistice care, în opinia noastră, ar putea fi exploatate cel mai eficient în regiune: turismul cultural (în special turismul de patrimoniu), turismul legat de evenimente, turismul rural, gastroturismul (în special turismul vinului), turismul natural și turismul medical (în special turismul curativ).

Tabel 2. Propuneri pentru diferite tipuri de turism, grupuri-țintă și canale de comunicare.

Tip de turism	Grupuri-țintă și caracteristici	Canale de comunicare
Turismul cultural și de patrimoniu	<p>turiștii din țară și din străinătate:</p> <ul style="list-style-type: none"> - din țară: în primul rând, din Transilvania - din străinătate: Ungaria (grup-țintă de importanță primară), Franța, Germania, Spania, Italia, Marea Britanie²⁷ - formă organizată - călătorie în grup cu autobuzul - în mod caracteristic, turiștii nu se cazează în această regiune, ci participă la un tur ghidat și se opresc numai la 	<p>turiști din țară:</p> <ul style="list-style-type: none"> - pagină web (pagina web de informare turistică administrată de consiliul județean și paginile de informare turistică ale comunelor) - pagina Facebook (pagina regiunii Sălaj și cele ale comunelor din regiune) - birouri turistice din județ și din regiune

²⁷ Cele mai importante țări de proveniență ale turiștilor străini, în baza sondajelor biroului de informații turistice al județului limitrof, Cluj: <http://cmpg.ro/wp-content/uploads/2015/05/strategie-cluj-napoca-2014-2020.pdf>

Tip de turism	Grupuri-țintă și caracteristici	Canale de comunicare
	<p>monumentele arhitecturale mai importante, care fac parte din patrimoniului construit</p> <ul style="list-style-type: none"> - arată interes pentru elementele de patrimoniu ale istoriei transilvănene – astfel, grupul-țintă primar va fi format din turiștii vorbitori de limba maghiară 	<ul style="list-style-type: none"> - Optimizare pe cuvinte-cheie (SEO) <p>turiști din străinătate:</p> <ul style="list-style-type: none"> - pagina web - pagina Facebook - participarea la târguri turistice (regiunea Sălajului) - Optimizare pe cuvinte-cheie (SEO)
<p>Turismul legat de evenimente</p>	<p>turiști din țară:</p> <ul style="list-style-type: none"> - turiști din țară: județul Sălaj (+ județele limitrofe) - vizitarea rudelor - preponderent în formă neorganizată - vin împreună cu familia sau în grupuri mai restrânse, de regulă, cu autoturismul propriu - vizitează regiunea pe perioada evenimentului - nu se cazează în mod necesar în regiune, preferă cazarea la cunoștințe - pentru această categorie de turiști, evenimentul trebuie să fie suficient de atractiv pentru a motiva călătoria în regiune, respectiv pentru ca turiștii din această categorie să planifice vizitarea 	<p>turiști din țară:</p> <ul style="list-style-type: none"> - pagină web - pagină Facebook (a evenimentului) - spațiul public (afișe) - canale informale (word of mouth)

Tip de turism	Grupuri-țintă și caracteristici	Canale de comunicare
	rudelor lor pe perioada evenimentului (turism de vizitare a rudelor)	
Turismul rural	<p>țări din străinătate: Franța, Germania, Spania, Italia, Marea Britanie, Ungaria</p> <ul style="list-style-type: none"> - cupluri de vârstă mijlocie sau grupuri mai restrânse (categoria de vârstă mai tânără), din mediul urban - exploratori care își doresc să cunoască tradițiile și viața cotidiană a regiunii - turiștii din această categorie caută nu numai odihna, ci și relaxarea activă - vizitează regiunea pentru o perioadă mai îndelungată, se cazează la casele țărănești și aici iau și masa 	<p>turiști din străinătate:</p> <ul style="list-style-type: none"> - pagină web - pagină Facebook - târguri turistice - cataloage - foi volante - optimizare pe cuvinte-cheie (SEO)
Gastroturismul și turismul vinului	<p>turiști din țară:</p> <ul style="list-style-type: none"> - județul + regiunea + țara (RO) - formă organizată sau neorganizată - cupluri tinere și familii - cupluri în vârstă și grupuri mai restrânse - de obicei vin cu autoturismele proprii - un grup-țintă separat: cei care se întorc acasă să își viziteze rudele din regiune - cererea turistică este determinată de datele evenimentelor legate de gastronomie și cultura vinului (vezi: turismul legat de evenimente) 	<p>turiști din țară:</p> <ul style="list-style-type: none"> - pagină web - pagină Facebook - birouri turistice - revistă de gastronomie și de cultura vinului (PR) - bloguri gastronomice (relatări de experiențe personale) - optimizare pe cuvinte-cheie (SEO)

Tip de turism	Grupuri-țintă și caracteristici	Canale de comunicare
	<ul style="list-style-type: none"> - iubitorii gusturilor tradiționale, care nu sunt neapărat gurmanzi și care petrec chiar și mai multe zile în regiune, în cazul participării la festivaluri organizate, gastronomice și ale vinului, sau la tururi vinicole - nu se cazează neapărat în regiune, cazarea lor depinde de posibilitățile de cazare din regiune 	
<p>Turismul natural</p>	<p>turiști din țară și din străinătate:</p> <ul style="list-style-type: none"> - turiști din țară: din Transilvania și, în general, din România - turiști din străinătate: Franța, Germania, Spania, Italia, Marea Britanie, Ungaria <p>- formă neorganizată, grupul de vârstă al adulților tineri și cei care călătoresc împreună cu familia, de obicei cu autoturismul și echipamentul propriu</p> <p>- adepții modului de viață sănătos, cei care caută odihna activă și preferă turismul apropiat de natură</p> <p>- nu solicită neapărat cazare (corturi)</p> <p>- este caracteristică folosirea unor servicii conexe, de exemplu închirierea de biciclete</p>	<p>turiști din țară:</p> <ul style="list-style-type: none"> - pagină web - pagină Facebook - bloguri, articole PR - optimizare pe cuvinte-cheie (SEO) <p>turiști din străinătate:</p> <ul style="list-style-type: none"> - pagină web - pagină Facebook - materiale PR (bloguri și revistă online) - optimizare pe cuvinte-cheie (SEO)

Tip de turism	Grupuri-țintă și caracteristici	Canale de comunicare
<p>Turismul medical și curativ</p>	<p>turiști din țară:</p> <ul style="list-style-type: none"> - din județ / Transilvania / România - familii și cupluri tinere care doresc să se relaxeze - cupluri de vârstă mijlocie și mai în vârstă, care urmăresc vindecarea - turiști care vin la tratament: nu formează neapărat cupluri sau perechi (1-3 persoane) - poate să reprezinte o posibilitate de relaxare pentru turiștii care se întorc acasă ca să își viziteze rudele - turiști dornici de vindecare, care trăiesc în regiune și sunt atrași de apropierea stațiunii balneare - în mod caracteristic, vizitează regiunea pentru o perioadă mai îndelungată (timpul unei tratament) și solicită atât cazare, cât și masă - turiștii din această categorie se cazează cât mai aproape de stațiunea balneară 	<p>turiști din țară:</p> <ul style="list-style-type: none"> - pagină web - pagină Facebook - articole PR, relatări ale experiențelor personale (portaluri de știri și bloguri) - publicitate cu bannere (rubricile de sănătate ale portalurilor de știri populare) - optimizare pe cuvinte-cheie (SEO)

Diferitele forme ale turismului din interiorul țării și din exteriorul ei se realizează în mai multe feluri. În acest sens putem deosebi **tururile clasice** („în cerc”, în interiorul regiunii), **tururile cu trasee în formă de stea** (atunci când turiștii se întorc la punctul de plecare după parcurgerea câte unui traseu), **turismul de tranzit** (turiștii petrec un timp relativ scurt în regiune și, de obicei, nu se cazează aici), **forma statică** a turismului, când vizitatorii petrec un

timp îndelungat în același loc, respectiv **turismul de proximitate**, în cazul căruia locul de cazare al turiștilor se află în afara regiunii, pe care însă o vizitează zilnic.

Tabel 3. Recomandări privind valorificarea patrimoniului prin diferite tipuri și forme de turism.

Tip de turism	Forma de turism	Recomandări
Turismul cultural și de patrimoniu	tur circular	<p>Turul cetăților din zonă: Carei (familia Károlyi), Nușfalău (familia Bánffy), Jibou (familia Wesselényi)</p> <p>Turul cetăților din regiune: Carei (familia Károlyi), Nușfalău (familia Bánffy), Șimleu Silvaniei (familia Báthory), Treznea (familia Bay), Coltău (familia Teleki)</p>
	tranzit	<p>Trasee posibile: Satu Mare - Carei - Nușfalău - Șimleu Silvaniei - Crasna - Zalău - Jibou - Cluj-Napoca</p> <p>Monumentele arhitecturale din cadrul patrimoniului construit al regiunii: castelul și conacul familiei Bánffy (Nușfalău), biserica reformată din Nușfalău și cea din Crasna.</p>
Turismul legat de evenimente	de proximitate sau static	<p>Cazare: Șimleu Silvaniei sau Zalău În interiorul regiunii: Boghiș</p> <p>Evenimente importante: Zilele János Arany (Nușfalău) Zilele György Bánffy (Nușfalău) Festivalul Plăcintei (Marca)</p> <p>Evenimente recomandate: Festivalul Ciupercilor (Nușfalău)</p>

Tip de turism	Forma de turism	Recomandări
		Zilele Mierii (Valcău de Jos) Târgul Produselor Tradiționale (Crasna, Nușfalău) Balul Recoltei și Festivalul Vinului (Crasna)
Turismul rural	static	Localitățile cele mai importante: Iaz (Plopiș) Marca Boghiș Activități: Participarea la muncile din jurul casei și la cele agricole Pregătirea de mâncăruri și băuturi Prezentarea meșteșugurilor tradiționale
Gastroturismul și turismul vinului	tur circular	Introducerea unui tur al vinurilor în regiune: Crasna - Vârșolt - Borla - Bocșa - Șamsud – Șarmășag - Carastelec - Leșmir - Zăuan - Bilghez - Nușfalău - Boghiș. Vizitarea pivnițelor de vinuri din regiune: Crasna - Nușfalău - Bilghez - Leșmir - Zăuan.
	static	vizitarea evenimentelor gastronomice și a celor legate cultura vinului din regiune (de exemplu, Zilele Vinului, Festivalul Vinului, Balul Recoltei, Târgul Produselor Tradiționale, Festivalul Plăcintei, Festivalul Ciupercilor, Zilele Mierii etc.) Cazare în regiune: Crasna, Nușfalău, Marca (în casele localnicilor)
	de proximitate	Cazare: Șimleu Silvaniei, Zalău, Vârșolt Activități:

Tip de turism	Forma de turism	Recomandări
		<p>vizitarea pivnițelor de vinuri din regiune: Bilghez, Crasna, Zăuan, Leșmir</p> <p>evenimente gastronomice: miere (Valcău de Jos), ciuperci (Nușfalău), plăcintă (Marca)</p> <p>târgul produselor tradiționale: Crasna, Nușfalău</p>
Turismul natural	tur „în formă de raze“	<p>Posibilități de cazare: Boghiș Iaz Nușfalău</p> <p>Atracții naturale: Mlaștina de la Iaz Pădurea Lapiș Pășunile cu stejari seculari Lacul de acumulare Vârșolț Munții Plopiș</p> <p>Activități: drumeții (tururi didactice) fotografierea naturii pescuit călărit ciclism</p>
Turismul medical și curativ	static	<p>stațiune balneară (Boghiș) stațiune balneară (Zăuan)</p>

Este recomandat ca diferitele tipuri de turism să fie îmbinate. Pentru turismul cultural și cel de patrimoniu, turismul legat de evenimente poate să ofere posibilități noi. Aici avem în vedere, în primul rând, reședințele nobiliare care se găsesc în regiune, dar în prezent nu sunt exploatate corespunzător. Ar fi binevenit, pe de o parte, ca aceste conace și castele să fie

restaurate la forma lor originală, pe de altă parte, să fie umplute cu viață nu numai în folosul publicului local, ci și în cel al turiștilor care vizitează regiunea. Asemenea evenimente pot fi degustările de vinuri, spectacolele de dans, proiectările de filme, diferitele expoziții etc. În același timp, vizitarea castelelor poate fi combinată foarte bine cu turismul vinului. În acest fel castelele ar putea să îndeplinească funcția de locații pentru evenimentele din domeniul culturii vinului. De asemenea, turismul rustic poate fi combinat cu gastroturismul și cu turismul legat de evenimente.

7. Perspective și activități recomandate pentru crearea și consolidarea brandului

În vederea evidențierii și utilizării în scop turistic a pilonilor de branding, regiunea necesită o comunicare bazată pe o strategie bine determinată. În acest scop orice regiune are nevoie de modalități de comunicare de o calitate corespunzătoare. În ceea ce privește canalele de comunicare, suprafețele de comunicare online merită să fie întărite și armonizate reciproc. În prezent, nu toate comunele dispun de propria pagină web oficială și nu regăsim nici birourile de informare turistică pretutindeni. Recomandăm ca pentru fiecare comună să se înființeze câte o pagină web oficială în care un punct separat din meniu să se ocupe de turism. De asemenea, birourile de informare turistică ale fiecărei comune ar trebui să își primească propria pagină web care să se ocupe de popularizarea turistică a regiunii. În vederea atragerii unui public mai larg se recomandă ca aceste suprafețe care conțin informații turistice să fie accesibile în cel puțin trei limbi (română, maghiară și engleză).

În același timp, nu considerăm că ar fi oportună promovarea împreună a celor opt comune din regiune. În orice caz însă, regiunea are nevoie de o prezență mai puternică, prin promovarea turistică centrată pe județul Sălaj și pe regiunea Sălajului. Din acest punct de vedere considerăm oportună proiectarea unor trasee și organizarea unor tururi ale regiunii, de la tururile ghidate care să prezinte castelele din zonă până la tururile vinicole. O altă posibilitate constă în organizarea unor tururi de câte o zi în cadrul regiunii, cu trasee „în formă de stea“, pentru turiștii cazați în apropiere (de exemplu în Șimleu Silvaniei), pe parcursul cărora să le fie prezentate cele mai importante atracții turistice ale regiunii. Pentru ca turiștii să petreacă cât mai multe nopți în regiune este necesară, în primul rând, exploatarea mai eficientă a posibilităților oferite de turismul rural și cel medical întrucât, în opinia noastră, valorile naturale și culturale în sine, nu sunt capabile să confere acestei regiuni o putere de atracție suficientă. Probabil cea mai importantă posibilitate de dezvoltare turistică o reprezintă evenimentele

organizate în regiune. Evenimentele de acest fel sunt capabile să evidențieze elementele de brand asociate cu regiunea, iar printr-o comunicare consecventă și conștientă se poate obține ca și grupul-țintă să identifice diferitele localități ale regiunii cu respectivele evenimente și elemente de brand. În sfârșit, armonizarea evenimentelor organizate în diferitele localități poate să ofere o nouă posibilitate pentru ca turiștii și rudele care vizitează regiunea să petreacă aici cât mai mult timp.

Bibliografie

- Agenția Națională pentru Protecția Mediului (2013). *Raport privind starea mediului în județul Sălaj*.
- Băcuciu Crișan, S. (2008). Neoliticul și Eneoliticul timpuriu în Depresiunea Șimleului.
- Bader, T. (1978). Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei. Cultura pretracică și tracică, București.
- Bejinariu, I. (2005). Stadiul cercetării epocii bronzului și a primei epoci a fierului pe teritoriul Sălajului, *StComSM XXII/1*, 93–98.
- Bodnariuc, A. et alii (2002). Holocene vegetational history of the Apuseni mountains, central Romania. *Quaternary Science Reviews* 21, 1465–1488.
- Boroffka, N. (1994). Die Wietenberg-Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung der Bronzezeit in Südosteuropa, *UPA*, 19, Bonn.
- Brudiu, M. (1993). Cercetări arheologice în zona Boghiș-Șimleul Silvaniei, *ActaMP*, XVII, 191–198.
- Bujdosó, Z., Kerekesné Dr. Mayer Á., Ujvári K. (2012). Gasztronómia a vendéglátásban. Károly Róbert Főiskola
- Cavruc, V. (2010). Considerații privind schimbul cu sare în milenii VI–II î. HR. În spațiul Carpat-Dunărean (Some aspects regarding exchange of salt in 6th – 2nd millennia BC in the Carpatho-Danubian area). *Tyragetia*, s.n. vol. IV:1 (XIX), 7–34.
- Cogălniceanu, D., Rozyłowicz, L., Székely, P., Samoilă, C., Stănescu, F., Tudor, M., Székely, D., Iosif, R. (2013). *Diversity and distribution of reptiles in Romania*. *ZooKeys*, 341, 49–76. <http://doi.org/10.3897/zookeys.341.5502>
- Cogălniceanu, D., Székely, P., Samoilă, C., Iosif, R., Tudor, M., Plăiașu, R., Stănescu, F., Rozyłowicz, L. (2013). *Diversity and distribution of amphibians in Romania*. *ZooKeys*, 296, 35–57. <http://doi.org/10.3897/zookeys.296.4872>

- Coldea, G. (1970). *Cercetări fitocenologice asupra pădurilor din munții Plopiș*. (I). Studii Și Cerc. De Biol. Seria Bot., 22(1), 17–22.
- Coldea, G. (1971a). *Cercetări fitocenologice asupra pădurilor din munții Plopiș*. (II). Studii Și Cerc. De Biol. Seria Bot., 23(4), 337–345.
- Coldea, G. (1971b). *Diagrama sporo-polinică a mlaștinii de la băile Iaz (munții Plopiș)*. Studii Și Cerc. De Biol. Seria Bot., 23(5), 405–408.
- Coldea, G. (1972). *Flora și vegetația munților Plopiș*. Rezumatul tezei de doctorat.
- Coldea, G. (1973). *Pajiștile mezo-xerofile din munții Plopiș*. Studii Și Cerc. De Biol. Seria Bot., 25(6), 467–496.
- Coldea, G. (1979). *Pajiștile de luncă din zona munților Plopiș*. Contrib. Bot. Cluj-Napoca, 163–174.
- Coldea, G. (1981). *Pajiștile mezofile din munții Plopiș*. Studii Și Cerc. De Biol. Seria Biol. Veget., 23(1), 45–54.
- Coldea, G. (1984). *Vegetația lemnoasă de luncă din zona munților Plopiș*. Acta Mus. Porol. Zalău, 8, 565–570.
- Coldea, G., & Miclăuș, V. (1975). *Contribuții la studiul stejăretelor din piemontul nord-estic al munților Plopiș „Pădurea Lapișul” (jud. Sălaj)*. Contrib. Bot. Cluj, 121–127.
- Covaciu-Marcov, S., Sas, I., Antal, C., Cicort-Lucaciu, A.-Ș., Buncan, M. (2010). *We cannot hibernate again: new amphibian populations active during winter in the thermal habitats from Western Romania*. Bihorean Biologist, 4(2), 153–159. Retrieved from http://vipersgarden.at/PDF_files/PDF-2068.pdf
- Crișan, I.H. (1969). *Ceramica daco-getică. Cu specială privire la Transilvania*, București.
- Csizmadia, L. (1993) *Falusi turizmus-környezetbarát turizmus oktatási összefüggései* In: Kovács Dezső (szerk.) *A falusi turizmus hagyományai* pp. 69–73. Mezőgazda Kiadó, Budapest.
- DMASI, Proiectul Listei Monumentelor Istorice, 1991 [Proiect LMI].

- Florea, M.Șt., Ștefan, C.E. (2011). Bringing the past into the present. Restoring landscape around archaeological sites with the help of old maps, In: Mills, S., Mirea, P. (Eds.): *The Lower Danube in Prehistory: Landscape Changes and Human-Environment Interactions. Proceedings of the International Conference*, Alexandria, 3-5 November 2010. Editura Renaissance. București, 221–232.
- Formularul standard Natura 2000. (2011).
- Getz, D. (2008). Event tourism: Definition, evolution, and research. *Tourism Management* Volume 29, Issue 3, June 2008, Pages 403–428
- Ghira, I., Venczel, M., Covaciu-Marcov, S., Gyöngyvér, M., Ghile, P., Hartek, T., Brad, T. (2002). *Mapping of Transylvanian Herpetofauna*. *Nymphaea, Folia Naturae Bihariae*, 29, 145–201.
- Gooss, C. (1876). *Chronik der archäologischen Funde Siebenbürgens*, AVSL, Hermannstadt (Sibiu).
- Grec, A. (2008). *Studies and Researches Regarding the Management of the Aquatic Habitats in Salaj County*. Sustainable Development Priorities. Central and Eastern European Online Library, 18(1-2), 469–480.
- Harka, Á., Györe, K., Sallai, Z., Wilhelm, S. (1998). *A Berettyó halfaunája a forrástól a torkolatig*. *Halászat*, 91(2), 68-74.
- Horedt, K. (1958). *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV-XIII*. Editura Academiei Republicii Populare Române.
- Horedt, K. (1967). Problemele ceramicii din perioada bronzului evoluat în Transilvania (Probleme der Jüngerbronzezeitlichen Keramik in Transsilvanien). *StCom Satu Mare* 13, 137–157.
- Institutul de Cercetări Biologice Cluj-Napoca (2012). *Plan de management pentru Rezervația Naturală „Mlaștina de la Iaz”*. Cluj Napoca. http://www.mmediu.ro/beta/wp-content/uploads/2012/07/2012-07-27_legislatie_planmanagementmlastinadelaiaz.pdf

- Kósa, F. (2005). *Rezultatele recensământului berzei albe (Ciconia ciconia) în România în 2004*. *Migrans*, 7(2), 1–3.
- Kósa, F., Papp, T. (2007). *Distribution, population size and dynamics of the white stork (Ciconia ciconia L.) in the. Hârtibaciu River basin (Transylvania, Romania)*. *Transylv. Rev. Syst. Ecol. Res.*, 4, 169–178.
- Kósa, F., Szabó, Z. D. (2011). *A fehér gólya (Ciconia ciconia L.) elterjedése, költése és populáció-dinamikája a Gyergyói-medencében*. In *A Gyergyói-medence: egy mozaikos táj természeti értékei* (pp. 215–228).
- Kósa, F., Papp, T., Péter, P. (2005). *Distribution, Population Size and Dynamics of the White Stork (Ciconia ciconia Linnaeus, 1758) in the Târnava Rivers Basin (Romania)*. *Transylv. Rev. Syst. Ecol. Res.*, 2, 155–166.
- Lakó, E. (1981). *Repertoriul epocii pietrei și al perioadei de tranziție de la neolitic la epoca bronzului în județul Sălaj*, *ActaMP*, V, 37–119.
- Lakó, E. (1983). *Repertoriul topografic al epocii bronzului și Hallstattului timpuriu în județul Sălaj*, *ActaMP*, VII, 73.
- Lazarovici, Gh., Kalmar, Z. (1982). *Discuții pe marginea legăturilor cronologice și culturale dintre grupul Iclod și cultura Tisa*. *ActaMN*, 18, 221–245.
- Lazarovici, Gh. (1983). *Principalele probleme ale culturii Tiszapolgár în România*, *ActaMN*, 20, 3–21.
- Lista Monumentelor Istorice, MO nr. 646 bis /16/07/2004, Ordinul ministrului culturii și cultelor nr. 2.314/ 2004, vol., București, 2004 [Ordin MCC].
- Macrea, M. (1969). *Viața în Dacia romană*, București 1969.
- Marțian, I. (1920). *Repertoriu arheologic pentru Ardeal, Bistrița 1920*.
- Matei, Al.V., Stanciu, I. (2000). *Vestigii din epoca romană (sec. II-IV P Chr) în spațiul nord-vestic al României*.
- Maxim, Z. (1999). *Neo-Eneoliticul din Transilvania. Date arheologice și matematico-statistice*.

- Michalkó, G., Rátz, T. (2005). A kulturális turizmus élmény-gazdaságtani szempontjai, In: *A magyar városok kulturális gazdasága*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Társadalomkutató Központ
- Michalkó, G. (2004). *A turizmuselmélet alapjai*. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár
- Motzoi-Chicideanu, I. (2011). *Obiceiuri funerare în epoca bronzului la Dunărea Mijlocie și Inferioară I-II*. Editura Academiei Române București.
- Nagy, A. A. (2007). *Egy Szilágy megyei folyóvíz (Gyümölcsénes patak) ökológiai minősítése a halközösség minőségi-mennyiségi vizsgálata alapján (Lucrare de licență)*. Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca.
- Neigebaur, J.G. (1851). *Dacien aus den Überresten des Klasischen Altertums*, Kronstadt (Brașov).
- Ordenlich, I., Probleme der Befestigungsanlagen in den Siedlungen der Otomanikultur in deren rumänischem Verbreitungsgebiet. *Dacia N.S.* XIII. 457–474.
- Petri, M. (1902). Szilágy vármegye monographiája, Budapest, Franklin Nyomda, vol. III.
- Pop, H., Csók, Zs. (2012). The Tumuli Necropolis from Șimleul Silvanei. In: *Iron Age Rites and Rituals in the Carpathian Basin*. Ed. Berecki S. Bibliotheca MVSEI MARISIENSIS. Seria Archaeologica, Târgu Mureș, Editura MEGA, 493–502.
- Pop, H. (1997). The repertory of discoveries from the Roman age beyond the limes on the territory of Sălaj county, *AMP*, 21, 473.
- Popa, D. (2002). *VILLAE, VICI, PAGI – Așezările rurale din Dacia romană intracarpatică*. Editura Economică.
- Roska, M. (1942). *Erdély régészeti repertórium*, Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár.
- Rotea, M. (1993). Așezările culturii Wietenberg (Les établissements de la culture Wietenberg). *Ephemeris Napocensis* III, 25–41.
- Rusu, M. (1977). Transilvania și Banatul în secolele VI-IX, (Siebenbürgen und Banat zwischen dem VI. und IX. Jahrhundert), *Banatica*, 4, 202.
- Stoia, A. (1977). Les fouilles archéologiques en Roumanie, *Dacia* XXI, 357–373.

- Sümege, P., Bodor, E. (2000) Sedimentological, pollen and geoarchaeological analysis of core sequence at Tököl. [in:] *Százhalombatta Archaeological Expedition (SAX) Annual Report 1*. I. Poroszlai and M. Vicze (Eds.). Százhalombatta, Matrica Museum, 83–96.
- Sümege, P., Kertész, R. (1998). A Kárpát–medence öskörnyezeti sajátosságai – egy ökológiai csapda az újkőkorbán? *Jászkúnság* 44, 144–157.
- Swarbrooke, J. (1994). The Future of the Past: Heritage Tourism Into the 21st Century. In: A.V.Seaton et al. (eds) *Tourism: The State of the Art*, Chichester: Wiley, 222-229.
- Tasnádi, J. (1998). A turizmus rendszere. Kereskedelmi és Gazdasági Főiskola, Szolnok
- Vlassa, N. (1967). Unele probleme ale neoliticului din Transilvania, *ActaMN*, IV, 403–423.
- Wilhelm, S. (2007). A Berettyó és mellékvízei halfaunájának változásai. *Pisces Hungarici*, 106-112.
- Wittenberger, M. (2008). Economical life in the Noua Culture in the Transylvanian Late Bronze Age. *AMN* 43–44, 2006–2007, 5–46.